

راه و راه‌های عبادت عالیات
(ویژه روحانیون و مداحان کاروان‌ها)

(۴)

کربلا می‌معلی

آستان مقدس حسینی

داود حسینی

الله أكبر

فهرست

دیباچه.....	۹
مقدمه.....	۱۱
فصل اول: مرقد و حرم امام حسین <small>علیه السلام</small>	۱۳
۱. شخصیت امام حسین <small>علیه السلام</small>	۱۳
۲. اهمیت زیارت امام حسین <small>علیه السلام</small>	۱۵
۳. پاداش زیارت امام حسین <small>علیه السلام</small>	۱۵
الف) همسفره اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در بهشت.....	۱۶
ب) آموزش گناهان.....	۱۶
ج) ثبت نام زائر در اعلیٰ علین.....	۱۶
د) هزار حج و هزار عمره مقبوله.....	۱۷
ه) آزادی هزار بنده.....	۱۷
و) آزادی از آتش.....	۱۷
ز) نجات از سختی قیامت.....	۱۸
ح) بر آورده شدن حاجات.....	۱۸
ط) دیدار خدا در عرش.....	۱۸

- ۱۸ ی) برکت در عمر و روزی
- ۱۹ ۴. تربت امام حسین علیه السلام
- ۲۰ الف) امّ سلمه و نگاهداری تربت
- ۲۱ ب) فضیلت تربت امام حسین علیه السلام
- ۲۱ یک- بدون حساب به بهشت می‌روند
- ۲۱ دو- برطرف کننده حجاب‌ها
- ۲۲ سه- برترین زمین بهشت
- ۲۲ چهار- پاک‌ترین خاک
- ۲۳ پنج- شفای دردها
- ۲۳ شش - ایمنی از ترس
- ۲۳ هفت - سجده بر تربت
- ۲۴ هشت - تسبیح با تربت
- ۲۴ نه - کام‌برداری و افطار با تربت
- ۲۴ ۵. تاریخچه بنای حرم مطهر امام حسین علیه السلام
- ۲۵ الف) عصر عباسی
- ۲۶ ب) عصر آل بویه
- ۲۶ ج) عصر ایلخانان
- ۲۷ د) عصر صفویه
- ۲۷ ه) عصر قاجاریه
- ۲۸ و) دوران انقلاب اسلامی ایران و سرنگونی صدام
- ۳۰ ۶. اماکن حرم امام حسین علیه السلام
- ۳۰ الف) حائر حسینی
- ۳۲ ب) قتلگاه
- ۳۲ ج) مرقد حضرت علی اکبر علیه السلام

۳۴	(د) مزار شهیدان بنی‌هاشم.....
۳۵	(ه) مرقد حبیب بن مظاهر.....
۳۸	(و) مرقد سید ابراهیم مجاب.....
۳۸	(ز) علمای مدفون در حرم حسینی.....
۴۵	فصل دوم: حرم مطهر حضرت عباس <small>علیه السلام</small>
۴۵	۱. شخصیت حضرت عباس <small>علیه السلام</small>
۴۶	۲. تاریخچه بنای حرم حضرت عباس <small>علیه السلام</small>
۵۱	فصل سوم: زیارتگاه‌های شهر کربلا
۵۱	۱. تلّ زینبیه.....
۵۲	۲. خیمه‌گاه.....
۵۵	۳. مقام امام زمان <small>علیه السلام</small>
۵۷	۴. مقام امام جعفر صادق <small>علیه السلام</small>
۵۹	۵. کفّ العباس.....
۶۰	۶. بین الحرمین.....
۶۱	۷. مقام حضرت علی اکبر <small>علیه السلام</small>
۶۲	۸. مقام حضرت علی اصغر <small>علیه السلام</small>
۶۴	۹. علمای مدفون بیرون از حرم حسینی.....
۶۶	۱۰. مرقد حرّ بن یزید ریاحی.....
۶۸	۱۱. مرقد عون بن عبدالله.....
۶۹	۱۲. مزار طفلان مسلم.....
۷۳	منابع

دیباچه

هر روزه خیل عظیمی از مشتاقان دیار عشق و محبت پای در رکاب می‌کنند و به سرزمین عراق برای زیارت بهترین بندگان خدا مسافرت می‌کنند و مشتاق درس‌آموزی از حوادث، شخصیت‌ها و اماکن آن هستند تا با ره‌توشه و میراث سفر معنوی خود در بازگشت به وطن خویش، راوی قریب و بصیر این اماکن باشند و آنچه را که باچشم دل دریافته، تحفه مشتاقان راه سازند.

از آنجا که این مسافران بیشتر در قالب کاروان‌های حج و زیارت اقدام به این سفر معنوی می‌کنند و معمولاً یک روحانی و یا ذاکر اهل بیت علیهم‌السلام در جمع آنان حضور دارد که زائران را با فضای معنوی، اماکن، تاریخ و شخصیت بزرگان مدفون در اعتاب مقدس آشنا کند و تقویت بعد معنوی زائران را در این سفر عهده‌دار است، نیاز به آثاری که این راهنمایان راه را با دستی پر همراه زائران نماید امری ضروری و لازم است.

ازاین‌رو بر آن شدیم تا مجموعه آثاری مختصر تحت عنوان «راه و

راهنمای عتبات عالیات» برای روحانیون و مداحان کاروان‌های زیارتی
اعتاب مقدسه فراهم نماییم تا با همراه داشتن این آثار در این سفر معنوی
سفر زائران را پر بار سازند.

این اثر با عنوان «راه و راهنمای عتبات عالیات (۴) کربلای معلی» با
بهره‌گیری از منابع و مآخذ و به‌گزینی بصیرت‌ها و بینش‌های لازم را
دست مایه روحانیون و مداحان کاروان‌های عتبات عالیات قرار می‌دهد.
ضمن تشکر از محقق ارجمند حجت السلام و المسلمین آقای داود
حسینی که در تدوین این اثر تلاش بسیار کردند و تشکر صمیمانه از
زحمات مرحوم حجت الاسلام و المسلمین آقای نجفی روحانی رحمته و
حجت الاسلام و المسلمین محمدحسین عسکری که نظارت بر این اثر
را بر عهده داشتند، امیدواریم مخاطبان این اثر (روحانیون و مداحان
کاروان‌ها) با آگاهی بیشتر و شناخت ارزنده‌تر، یافته‌های زیارت را تعمیق
ببخشند و زیارتی عالمانه و عارفانه برای زائران فراهم سازند.

انه ولی التوفیق

پژوهشکده حج و زیارت

گروه اخلاق و اسرار

مقدمه

شهر کربلا بر کناره صحرا، در جنوب غربی رودخانه فرات قرار دارد؛ میان منطقه‌ای آبرفتی که به «سواد» مشهور است.^۱ شهر کربلا بر طول جغرافیایی ۴۴ درجه و عرض جغرافیایی ۳۳ درجه و ۳۱ دقیقه واقع است. کربلا در دوره‌های گوناگون تاریخی، از عصر اموی تا عباسی و دوران تهاجم مغولان تا عصر حاضر، مطمح برخی از خلفا و امرا قرار داشته و در دوره‌هایی آن را بازسازی، احیا، تعمیر و تزئین کرده‌اند.

این سرزمین را به نام‌های گوناگونی خوانده‌اند که هر یک علت خاصی دارد. یکی از مشهورترین نام‌های آن «کربلا» است. رسول خدا ﷺ و امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَام در سخنانی در خصوص شهادت امام حسین عَلَيْهِ السَّلَام به این نام اشاره کرده‌اند.^۲ هنگام ورود امام حسین عَلَيْهِ السَّلَام به این سرزمین، ایشان از نام‌های آنجا پرسید. یکی از نام‌های معرفی شده کربلا بود، فرمود:

۱. ابن میثم، شرح نهج البلاغه، ج ۱، ص ۲۶۹.

۲. صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۲۱۶.

«ارض کرب و بلا»^۱ از دیگر نام‌هایی که برای آن ذکر کرده‌اند می‌توان به «طف»،^۲ «غاضریه»،^۳ «نینوا»^۴ و «حائر» اشاره کرد.^۵ در متون تاریخی به مکان قبر و محدوده مزار امام حسین علیه السلام «کربلا»^۶ و «حائر الحسین» گفته شده است. امام صادق علیه السلام در اهمیت این سرزمین فرمود:

شَاطِئُ وادي [الْوادي] الْأَيْمَنِ الَّذِي ذَكَرَهُ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ هُوَ الْفِرَاتُ وَ
الْبُقْعَةُ الْمُبَارَكَةُ هِيَ كَرْبَلَاءُ وَالشَّجْرَةُ هِيَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛^۷

«کناره وادی ایمن»، که حق تعالی در قرآن^۸ فرموده، همان فرات است و مقصود از «بقعه مبارکه» کربلا و مقصود از «شجره» وجود مقدس حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است.

امام صادق علیه السلام از پدران گرامی‌اش، از امیر المؤمنین علیه السلام نقل می‌کند که رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند:

فرزندم در زمینی دفن می‌شود که به آن «کربلا» می‌گویند. کربلا بقعه و مکانی است که در آن قبه الاسلام بوده و این همان مکانی است که حق تعالی در طوفان نوح مؤمنانی را که به آن حضرت ایمان داشتند همراه آن حضرت نجات داد.^۹

۱. یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۴، ص ۴۴۵.

۲. ابن منظور، لسان العرب، ج ۹، ص ۲۳۱.

۳. فراهیدی، کتاب العین، ج ۴، ص ۲۶۵.

۴. همان، ص ۱۵.

۵. لسان العرب، ج ۴، ص ۲۲۳.

۶. کتاب العین، ج ۲، ص ۱۷۰.

۷. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۴۹.

۸. قصص: ۳۰.

۹. کامل الزیارات، ص ۲۶۹.

فصل اول: مرقد و حرم امام حسین علیه السلام

۱. شخصیت امام حسین علیه السلام

امام حسین علیه السلام فرزند دو معصوم، امیرالمؤمنین علیه السلام و فاطمه زهرا علیها السلام در سوم^۱ یا پنجم^۲ شعبان سال چهارم هجری در مدینه دیده به جهان گشود. شش سال و چند ماه از عمر خود را در کنار پیامبر گذرانید و از کوثر رسالت سیراب گردید.

امام حسین علیه السلام نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله از جایگاه و منزلت ویژه‌ای برخوردار بود. روایات زیادی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره عظمت و بزرگی حضرت وارد شده است. روایاتی که حسنین علیهم السلام را سرور جوانان بهشت معرفی کرده^۳، روایاتی که دوست داشتن حسنین علیهم السلام را دوست داشتن

۱. مفید، مسار الشیعة (مؤلفات مفید، ج ۷، ص ۶۱؛ طوسی، مصباح المتعجد، ص ۸۲۶).

۲. ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین، ص ۸۵۲؛ مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۲۷؛ ابن اثیر اسد الغابة،

ج ۱، ص ۴۹۶.

۳. مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۲۶۲.

خویش و دشمنی با آنها را دشمنی با خود می‌شمارد.^۱ روایاتی که حسین علیه السلام را امام معرفی می‌کند؛ چه قیام و مبارزه مسلحانه کنند و چه صلح نمایند.^۲ روایتی که پیامبر صلی الله علیه و آله امام حسین علیه السلام را از خود و خود را از امام حسین معرفی می‌نماید^۳ و ده‌ها روایت دیگر که فضایل امام حسین علیه السلام را بیان کنند.

هرکس با زندگی و شخصیت امام حسین علیه السلام آشنا شده زبان به مدح و ستایش او گشوده است. حسن بصری در توصیف شخصیت حضرت می‌گوید: «كان الحسين بن علي سيداً، زاهداً، ورعاً، صالحاً، ناصحاً حسن الخلق».^۴

امام حسین علیه السلام در عصر امامت پدر و برادرش امام حسن علیه السلام بازوی قوی و توانائی برای آنان بود.^۵ و در ده سال امامت خویش ضمن پابندی به عهد و پیمان برادر در مواقع مختلف با رفتارهای غلط معاویه به مبارزه برخاست.^۶ با مرگ معاویه بعضی ویژگی‌های امام که فرصت بروز پیدا نکرده بودند، آشکار شدند. مخالفت با دستگاه جور اموی و بیعت نکردن با یزید آغاز نهضت کربلا گردید.^۷ در فاصله یک ساله مرگ

۱. حسینی فیروز آبادی، فضائل الخمسة من الصحاح الستة، ج ۲، ص ۲۲۴-۲۲۰.

۲. شیخ صدوق، علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۴۹؛ مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۳۰.

۳. مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۳۱۶.

۴. خوارزمی، مقتل الحسين، ج ۱، ص ۱۵۳.

۵. ابن حجر عسقلانی، الاصابة، ج ۲، ص ۶۹؛ ابن کثیر، البداية و النهاية، ج ۸، ص ۱۶۱.

۶. بلاذری، انساب الاشراف، ج ۳، ص ۳۶۶.

۷. ر.ک: باقر شریف قرشی، حیاة الامام الحسن بن علی علیه السلام، ج ۲، ص ۲۴۱.

فصل اول: مرقد و حرم امام حسین علیه السلام ۱۵

معاویه و شهادت امام حسین علیه السلام. برخی شاخصه‌های رفتاری و شخصیتی امام چون عمل به امر به معروف و نهی از منکر، شجاعت، ایمان به هدف و... نمونه‌هایی از ویژگی‌های منحصر به فرد امام حسین علیه السلام نسبت به خواص همزمان ایشان بود.

۲. اهمیت زیارت امام حسین علیه السلام

زیارت امام حسین علیه السلام از اموری است که بیشترین روایات زیارت از معصومان علیهم السلام در باره آن وارد شده است. امام باقر علیه السلام فرمود:

شیعیان ما را به زیارت قبر امام حسین علیه السلام امر کنید؛ زیرا زیارت آن حضرت بر هر مؤمنی که به امامتش از جانب خداوند عزّ و جلّ اقرار دارد، لازم است.^۱

در روایتی دیگر امام باقر علیه السلام فرمود:

کسی که دوستدار ماست باید به زیارت امام حسین علیه السلام راغب باشد. بنابراین شخصی که زائر امام حسین علیه السلام باشد ما او را محبّ خود می‌دانیم و از اهل بهشت خواهد بود.^۲

۳. پاداش زیارت امام حسین علیه السلام

در روایات معصومان علیهم السلام برای زیارت امام حسین علیه السلام آثار و پاداش متعدد دنیوی و اخروی بیان شده است که به چند نمونه از آنها اشاره می‌کنیم:

۱. آل طعمه، تراث کربلا، ص ۱۲۱؛ راوندی، الدعوات، ص ۲۶۳.

۲. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۹۳.

(الف) همسفره اهل بیت علیهم السلام در بهشت

امام باقر علیه السلام فرمود:

کسی که از روی شوق به آن حضرت و محبت به رسول خدا صلی الله علیه و آله و به امیرالمؤمنین علیه السلام و به فاطمه زهرا علیها السلام به زیارت آن حضرت برود خداوند متعال او را بر سر سفره‌های بهشتی می‌نشانند که با رسول خدا و امیرالمؤمنین و فاطمه زهرا علیها السلام هم‌غذایند، در حالی که مردم در حال حساب هستند.^۱

(ب) آمرزش گناهان

امام کاظم علیه السلام می‌فرماید: «کسی که امام حسین علیه السلام را زیارت کند و به حش عارف و آگاه باشد خداوند گناهان گذشته و آینده‌اش را می‌آمرزد.»^۲

(ج) ثبت‌نامه (زائر در اعلی علیین)

امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

کسی که به زیارت قبر حسین بن علی علیهما السلام برود، در حالی که به حق آن حضرت آگاه باشد خداوند متعال او را در اعلا علیین قرار می‌دهد.^۳

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۴۲.

۲. همان، ص ۱۳۸.

۳. همان، ص ۱۴۷.

د) هزار حج و هزار عمره مقبوله

عبدالله بن میمون قدّاح می گوید: محضر امام صادق علیه السلام عرض کردم: کسی که به زیارت قبر حضرت حسین بن علی علیه السلام برود در حالی که عارف به حق آن جناب بوده و زیارتش بدون تکبر و نخوت باشد ثوابش چیست؟ حضرت فرمودند:

هزار حج مقبول و هزار عمره پذیرفته شده برایش می نویسند و اگر شقی باشد او را سعید قلمداد می نمایند و پیوسته در رحمت خداوند عزّ و جلّ غوطه می خورد.^۱

ه) آزادی هزار بنده

امام صادق علیه السلام فرمود: مَنْ أَتَى قَبْرَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَارِفًا بِحَقِّهِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَ مَنْ أَعْتَقَ أَلْفَ نَسَمَةٍ؛^۲ «کسی که با شناخت حق امام حسین علیه السلام به زیارت قبر ایشان برود خداوند برای او اجر کسی را می نویسد که هزار بنده آزاد کرده است».

و) آزادی از آتش

امام صادق علیه السلام فرمود: «کسی که قبر حضرت امام حسین علیه السلام را برای خدا و در راه خدا زیارت کند حق تعالی او را از آتش جهنم آزاد کند».^۳

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۴۵.

۲. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۲۷۷.

۳. کامل الزیارات، ص ۱۴۶.

ز) نجات از سختی قیامت

امام صادق علیه السلام فرمودند: «کسی که قبر حضرت امام حسین علیه السلام را برای خدا و در راه خدا زیارت کند حق تعالی او را از فزع اکبر در امان قرار می دهد».^۱

ح) بر آورده شدن حاجات

امام صادق علیه السلام فرمودند: «کسی که قبر حضرت امام حسین علیه السلام را برای خدا و در راه خدا زیارت کند هیچ حاجتی از حوایج دنیا و آخرت را از خداوند نمی خواهد، مگر آنکه باری تعالی به وی عطا می کند».^۲

ب) دیدار خدا در عرش

«کسی که قبر امام حسین علیه السلام را زیارت کند، در حالی که حق آن حضرت را بشناسد مانند کسی است که خدا را در عرش زیارت نموده است».^۳

ی) برکت در عمر و روزی

محمد بن مسلم می گوید: امام باقر علیه السلام فرمودند:
شیعیان ما را به زیارت قبر حضرت امام حسین علیه السلام امر کنید؛ زیرا زیارت آن حضرت روزی را زیاد و عمر را طولانی می کند و آنچه

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۴۶.

۲. همان.

۳. همان، ص ۱۴۹.

فصل اول: مرقد و حرم امام حسین علیه السلام ۱۹

بدی را جلب می کند از او دفع می نماید، و زیارت آن حضرت بر هر مؤمنی که به امامت حضرتش از طرف حق تعالی اقرار دارد واجب است.^۱

۴. تربت امام حسین علیه السلام

«تربت» در لغت به معنای خاک است و اصطلاحاً به خاک قبر امام حسین علیه السلام اطلاق می شود.^۲ رسول گرامی صلی الله علیه و آله فرمود: روزی فرشته ای بر من وارد شد که تا آن روز او را ندیده بودم. به من گفت: همانا این فرزندت حسین علیه السلام کشته خواهد شد. آیا دوست داری مقداری از خاک زمینی را که در آن کشته می شود ببینی؟ آن گاه مقداری خاک سرخ نشانم داد.^۳

همچنین پیامبر صلی الله علیه و آله روزی مقداری از خاک کربلا را به ام سلمه و برخی از یارانش نشان داد و در حالی که می بوسید و می بوید و گریه می کرد، فرمود: «این خاک زمینی است که خون حسین علیه السلام روی آن ریخته خواهد شد».^۴

ابوبکار نقل می کند: «مقداری از خاک سرخ کربلا از بالای سر امام حسین علیه السلام برداشتم و هنگامی که نزد امام رضا علیه السلام رفتم، آن را به ایشان دادم. امام تربت پاک را در دست گرفت، بوید و گریست و سپس فرمود: این تربت جدم حسین علیه السلام است».^۵

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۵۱.

۲. مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن، ج ۳، ص ۱۳۰.

۳. البانی، سلسله احادیث الصحیحة، ج ۲، ص ۴۶۵.

۴. صدوق، الأمالی، ص ۱۳۹.

۵. صدری، خاک بهشت، ص ۸۳.

الف) امّ سلمه و نگاهداری تربت

عبدالله بن عباس نقل می‌کند:

در منزل نشسته بودم که ناگهان صدای دلخراش و بلندی از منزل امّ سلمه شنیدم. با اضطراب و ناراحتی به طرف منزل امّ سلمه دویدم. در راه دیدم جمعی از زنان و مردان مدینه نیز به طرف منزل امّ سلمه در حرکت‌اند. هنگامی که نزد او رسیدیم، از وی پرسیدم: «چرا داد و فریاد کردی؟» رویش را به طرف زنان بنی‌هاشم برگرداند و گفت:

یا بنات عبدالمطلب، اسعدینی و ابکین معی، فقد قتل والله سیدکنّ و

سید شباب اهل الجنّة، والله قتل سبط رسول الله رحمانه الحسین علیه السلام

ای دختران عبدالمطلب، به من سرسلامتی بدهید و با من گریه کنید!

سرور شما و سرور جوانان اهل بهشت کشته شد. به خدا قسم، نواده

رسول خدا صلی الله علیه و آله و گل خوش‌بوی او، حسین علیه السلام، کشته شد.

به او گفتند: «امّ المؤمنین! از کجا می‌دانی؟» گفت: «رسول الله صلی الله علیه و آله را

در خواب دیدم، به من فرمود: حسین علیه السلام و اهل‌بیتش را کشتند. از

خواب پریدم و به تربت امام حسین علیه السلام، که جبرئیل برای پیامبر صلی الله علیه و آله

آورده و او آن را به من داده بود نگاه کردم، پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده بود:

این تربت را نگاه‌دار؛ هرگاه از آن خون جاری شود، حسین علیه السلام کشته

شده است.

ابن عباس می‌گوید: «در این هنگام امّ سلمه تربت را به ما نشان داد و

صورتش را با همان خون آغشته کرد».^۱

ب) فضیلت تربت امام حسین علیه السلام

در روایات برای تربت امام حسین علیه السلام فضایل و آثار زیادی بیان شده است.

یک- بدون حساب به بهشت می روند

هنگامی که امام علی علیه السلام با لشکریانش برای جنگ با معاویه، به طرف شام حرکت می کردند، میان راه به سرزمین کربلا رسیدند. اصحاب گفتند: «یا امیرالمؤمنین، اینجا کربلاست.» امام علی علیه السلام فرمود: «سرزمین کرب و بلاست.» سپس با دست خود محلی را نشان داد و گفت: «اینجا محل ریخته شدن خون آنهاست»^۱. امام در این سرزمین فرود آمد و همراه لشکر نماز خواند. پس از نماز، مقداری از تربت آنجا را برداشت و بویید و فرمود: «وَاهَا لَكَ أَيُّهَا الثَّرْبَةُ لِيَحْشُرَنَّ مِنْكَ قَوْمٌ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ»^۲ «خوشا بر تو ای خاک! همانا گروهی از تو محشور می شوند که بی حساب به بهشت می روند».

دو- برطرف کننده حجابها

معاویه بن عمار می گوید:

نزد امام صادق علیه السلام کیسه ای زردرنگ بود که در آن تربت امام حسین علیه السلام را نگه داری می کرد. هنگامی که وقت نماز می رسید، مقداری از تربت، روی سجاده اش می ریخت و بر آن سجده می کرد

۱. جمعی از نویسندگان، دانشنامه امام علی، ج ۹، ص ۱۹۶.

۲. صدوق، الأمالی، ص ۱۳۶.

و می فرمود: «إِنَّ السُّجُودَ عَلَى تُرْبَةِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَجْرِقُ الْحُجُبَ السَّيِّئَةَ»^۱ «به راستی که سجده بر تربت ابا عبدالله عَلَيْهِ السَّلَامُ حجاب‌های هفت گانه آسمان را کنار می‌زند».

سه- برترین زمین بهشت

امام باقر عَلَيْهِ السَّلَامُ می فرماید:

خداوند کربلا را ۲۴۰۰۰ سال قبل از آنکه کعبه را بیافریند، خلق کرد و آن را مقدس و مبارک گرداند. پس همواره پیش از آنکه خداوند انسان‌ها را بیافریند، مقدس و مبارک بود و پیوسته چنین است و خداوند آن را بهترین زمین در بهشت قرار داده است.^۲

چهار- پاک‌ترین خاک

حضرت زینب عَلَيْهَا السَّلَامُ از امّ ایمن نقل می‌کند که پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: روزی جبرئیل نزد من آمد و در حالی که به امام حسین عَلَيْهِ السَّلَامُ اشاره می‌کرد، فرمود:

همانا این نوه تو - و به حسین عَلَيْهِ السَّلَامُ اشاره کرد - میان گروهی از ذریه و اهل بیت و خوبان امت تو در کنار فرات، در سرزمینی که «کربلا» خوانده می‌شود، کشته می‌شود و به خاطر آن، اندوه و بلا بر دشمنان تو و دشمنان ذریهات زیاد خواهد بود در روزی که اندوه

۱. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۵، ص ۳۶۷.

۲. طوسی، تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۷۲.

آن پایان نپذیرد و حسرت آن به اتمام نرسد. سرزمین کربلا پاک‌ترین قطعه‌های زمین و با احترام‌ترین آنهاست و از مکان‌های وسیع بهشت است.^۱

پنج- شفای دردها

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «کسی که بیمار شد مداوای خود را با گِل قبر حسین علیه السلام آغاز کند، خداوند او را از آن بیماری شفا خواهد داد، مگر آنکه آن مرض، علت مرگ او باشد».^۲

شش - ایمنی از ترس

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «اگر از حاکم یا غیر حاکم بیم داشتی از منزلت خارج نشو، مگر آنکه گِل قبر امام حسین علیه السلام را به همراه داشته باشی و بگو: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَخَذْتُهُ مِنْ قَبْرِ وَلِيِّكَ وَابْنِ وَلِيِّكَ، فَاجْعَلْهُ أَمْنًا وَحِرْزًا لِمَا أَخَافُ وَ مَا لَا أَخَافُ»؛^۳ «خدایا من این گِل را از قبر ولایت و فرزند ولایت برگرفتم. آن را مایه ایمنی و مانعی از آنچه می‌ترسم و آنچه نمی‌ترسم قرار ده».

هفت - سجده بر تربت

امام صادق علیه السلام درباره فضیلت سجده بر تربت می‌فرماید: «السُّجُودُ عَلَى طِينِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ علیه السلام يُنَوِّرُ إِلَى الْأَرْضِينَ السَّبْعَةِ»؛^۴ «سجده بر گِل قبر حسین علیه السلام زمین‌های هفت‌گانه را نورانی می‌گرداند».

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۸، ص ۱۰۷؛ ج ۱۰۱، ص ۱۱۴.

۲. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۵۲۶.

۳. قمی، سفینه البحار، ج ۱، ص ۳۰۸.

۴. همان، ص ۳۶۵.

هشت - تسبیح با تربت

امام موسی بن جعفر علیه السلام می فرماید:

شیعیان ما از چهار چیز بی نیاز نیستند: سجاده‌ای که بر آن نماز بگذارند، انگشتری که به دست کنند، مسواکی که با آن مسواک بزنند، و یک تسبیح از گِلِ قبر حسین علیه السلام که ۳۳ دانه داشته باشد؛ هر زمان که آن را با ذکر گفتن در دست بگرداند خداوند برای هر دانه‌ای، چهل حسنه به او دهد و هنگامی که از روی غفلت در دست بگرداند برای او بیست حسنه نوشته می‌شود.^۱

نه - کام برداری و افطار با تربت

در روایات معصومان علیهم السلام توصیه شده است که کام نوزادان خود را با تربت امام حسین علیه السلام بردارید و در روز عید فطر با تربت امام حسین علیه السلام افطار کنید. امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید: «حَنَكُوا أَوْلَادَكُمْ بِتُرْبَةِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِنَّهَا أَمَانٌ»^۲ «کام فرزندانتان را با تربت حسین علیه السلام بردارید؛ زیرا آن مایه امان است».

۵. تاریخچه بنای حرم مطهر امام حسین علیه السلام

بعد از شهادت امام حسین علیه السلام و یارانش در سرزمین کربلا و دفن بدن‌های مقدس آنان توسط امام سجاد علیه السلام و بنی‌اسد، اثری بر روی قبور آنها قرار داده شد تا آثار آنان از بین نرود.^۳ نخستین بقعه و آرامگاهی که بر فراز آن قبور ساخته شد به دست مختار بن ابی‌عبیده ثقفی بود. مختار

۱. قمی، سفینه البحار، ج ۱، ص ۵۴۱.

۲. عطاردی، مسند الامام الشهدید، ج ۲، ص ۵۲۸.

۳. همان، ص ۱۳۲.

در سال ۶۵ هجری قمری بر مزار آن شهیدان حاضر و نخستین بقعه و آرامگاه را بر فراز آن قبرها از آجر با روکش گچ بنا نهاد. در کنار آن مسجدی نیز بنا کرد که دو در به سمت مشرق و مغرب داشت.^۱ ظاهراً این بنا به همان صورت تا زمان امام صادق علیه السلام بوده که حضرت فرموده است: «فَإِذَا أَتَيْتَ بَابَ الْحَائِرِ».^۲ معلوم می شود بنایی بر روی قبر بوده و درب داشته است.

الف) عصر عباسی

در آغاز عصر عباسی، هنگام خلافت سفّاح، کنار مرقد امام حسین علیه السلام بنای سرپوشیده دیگری ساخته شد. در دوران مهدی عباسی به سال ۱۵۸ ق بنای سرپوشیده قبلی از نو ساخته شد.^۳ این بنای ساده در دوران هارون الرشید تخریب گردید. او به حاکم کوفه، موسی بن عیسی، دستور داد قبه و بنای یاد شده را خراب کند و درخت سدري را که در آن مکان قرار داشت و به منظور بازشناسی مرقد مطهر به کار می رفت از ریشه قطع و هرگونه اثری را از آن خطه محو کند.^۴

۱. امین، اعیان الشیعة، ج ۴، ص ۵۰۲.

۲. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۳۳.

۳. طبری، تاریخ طبری، ج ۳، ص ۷۵۲.

۴. یحیی بن الْمُغْبِرَةِ الرَّازِيُّ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ، فَسَأَلَهُ جَرِيرٌ عَنْ خَيْرِ النَّاسِ، فَقَالَ: تَرَكْتُ الرَّشِيدَ وَ قَدْ كَرَبَ قَبْرَ الْحُسَيْنِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) وَ أَمَرَ أَنْ تُقَطَعَ السُّدْرَةُ الَّتِي فِيهِ فَقُطِعَتْ. قَالَ: فَرَفَعَ جَرِيرٌ يَدَيْهِ، فَقَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ، جَاءَنَا فِيهِ حَدِيثٌ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ) أَنَّهُ قَالَ: لَعَنَ اللَّهُ قَاطِعَ السُّدْرَةِ، ثَلَاثًا، فَلَمْ يَقِفْ عَلَى مَعْنَاهُ حَتَّى الْآنَ، لِأَنَّ الْقَصْدَ بِقَطْعِهِ تَغْيِيرُ مَضْرَعِ الْحُسَيْنِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) حَتَّى لَا يَقِفَ النَّاسُ عَلَى قَبْرِهِ.

(طوسی، الامالی، ص ۲۲۵)

متوکل عباسی در سال ۲۳۶ق قبر امام علیه السلام، خانه‌ها و سراهای پیرامون آن را به کلی ویران کرد. حتی دستور داد تا زمین آن را شخم زنند و بذر بپاشند و بر قبر آب ببندند و مردم را از زیارت آن حضرت بازدارند.^۱

در سال ۲۴۷ق متوکل کشته شد^۲ و منتصر عباسی پس از پدرش متوکل دوباره آثار متبرک اهل بیت علیهم السلام را تجدید بنا کرد.^۳

بنایی که توسط منتصر ساخته شده بود در سال ۲۷۳ق ناگهان فروریخت و بنای جدیدی توسط محمد بن محمد بن زید از حاکمان طبرستان بر مضجع شریف امام حسین علیه السلام بر پا گردید و توسط داعی علوی قبه‌ای بر این بنا ساخته شد.^۴

ب) عصر آل بویه

آل بویه خدمات زیادی به اعتاب مقدس کردند. عضدالدوله ضریحی از عاج بر قبر شریف گذاشت و قبه‌ای که دارای چند رواق بود بر روی آن بنا نمود و خانه‌های اطراف آن را تعمیر و هدایای فراوانی به مردم عطا کرد.^۵

ج) عصر ایلخانان

در عصر سلجوقیان و ایلخانان به اعتاب مقدس توجه شد. اگرچه

۱. تاریخ طبری، ج ۷، ص ۳۶۵.

۲. الامالی، ص ۳۲۹.

۳. آل طعمه، تراث کربلا، ص ۴۷.

۴. همان.

۵. ابن طاووس، فرحة الغری، ص ۸۹.

بنای خاصی بر حرم حسینی افزوده نشد، اما در عصر جلایری ها اقداماتی در بنا و تعمیر عتبه حسینی صورت گرفت. سلطان اویس جلایری ایوان طلائی حرم را بنا کرد و فرزندش سلطان حسین به پایان رسانید.^۱

(د) عصر صفویه

در عصر صفویه تعمیرات زیادی در حرم امام حسین علیه السلام صورت گرفت و هدایای زیادی به حرم عطا شد. شاه اسماعیل در سال ۹۱۴ هـ بغداد را فتح و کربلا را زیارت کرد و دستور داد صندوقی از جنس طلا برای قبر شریف بسازند.^۲

شاه طهماسب و شاه صفی خدمات زیادی در حائر حسینی انجام دادند؛ از جمله تعویض صندوق و ضریح، تعمیر رواقها و مسجدها و توسعه آنها. گوهرشاد، همسر نادرشاه و دختر شاه سلطان حسین، مسجد حرم را بازسازی کرد و اموال زیادی به حرم هدیه نمود.^۳ شاه سلیمان قسمت شمالی صحن را توسعه داد که به «ایوان کبیر» مشهور شد.^۴

(ه) عصر قاجاریه

شاهان قاجار توجه ویژه‌ای به اعتاب مقدس، به‌ویژه حرم حسینی داشتند. آغامحمدخان قاجار، پایه‌گذار این سلسله دستور داد گنبد حرم بازسازی و به‌طور کامل طلاکاری شود. این کار در سال ۱۲۰۶ و یا

۱. تراث کربلا، ص ۵۴.

۲. آل طعمه، تراث کربلا، ص ۵۶.

۳. همان، ص ۵۶.

۴. همان، ص ۵۷.

۱۲۰۷ق به پایان رسید. اما در سال ۱۲۱۶هـ وهابی‌ها به کربلا حمله کردند و به کشتار مردم و غارت و ویرانی شهر پرداختند. حرم امام حسین علیه السلام از این غارت و ویرانی در امان نماند. ضریح شریف را سوزاندند، طلاکاری‌ها را کردند و همه هدایای قیمتی را به غارت بردند.^۱ فتحعلی شاه قاجار در سال ۱۲۲۷ق به علت فرسودگی گنبد، دستور داد آن را تعمیر و خشت‌های طلای گنبد را عوض کنند و ضریحی از جنس نقره بر قبر شریف نهاد.^۲

ناصرالدین شاه شیخ عبدالحسین طهرانی را برای تعمیرات عتبه کربلا مأمور کرد و به دستور او جانب غربی صحن حرم توسعه داده شد و بخشی از طلاکاری‌های آن نوسازی گردید.^۳

و) دوران انقلاب اسلامی ایران و سرنگونی صدام

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ش و با سرنگونی صدام در سال ۱۳۸۲ش در عراق، فرصت تعمیر و بازسازی عتبه حسینی فراهم آمد.

رواق‌ها و حجره‌های حرم تعمیر و صحن حرم مسقف گردید. ضریح زیبا و باشکوهی به دست صنعتگران و هنرمندان ایرانی در شهر مقدس قم ساخته شد و بر روی مرقد اباعبدالله الحسین علیه السلام نصب گردید.

۱. بحر العلوم و خامه‌یار، زیارتگاه‌های عراق، ج ۱، ص ۱۶۸-۱۶۹.

۲. آل طعمه، کربلا و حرم‌های مطهر، ص ۱۱۱.

۳. آل طعمه، ثوات کربلا، ص ۵۸.

در ضریح جدید، که بیش از دوازده تن وزن دارد، ۶۰۵۰ کیلو چوب ساج، ۴۶۰۰ کیلو نقره، ۷۰۰ کیلو مس، ۴۵۰ کیلو استیل، ۱۰۰ کیلو آهن و ۱۱۸ کیلو و ۶۵۰ گرم طلا به کار رفته است. کار ساخت ضریح جدید حضرت سیدالشهداء ۴/۵ سال طول کشیده و سال ۱۳۹۱ش به پایان رسیده است.^۱

بر روی ضریح سوره «فجر» و سوره «هل اتی» به طور کامل کنده کاری شده است. همچنین آیه تطهیر و آیه ﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا﴾^۲ آورده شده است. ۲۰ فراز از زیارت ناحیه مقدسه بر روی قوس بام ضریح قلم کاری گردیده و روایت «احب الله من احب حسينا» نگاشته شده و کلمه جلاله «لا اله الا الله» و «الله اكبر» فراوان به کار رفته است. همچنین از اذکار «یا نور» و «یا الله» زیاد استفاده شده است. در بالای تمام مشبک‌ها «یا ثارالله» نقش بسته است. «یا ولی الله» و «یا حجة الله» از اذکاری است که در کنج شش گوشه شش بار تکرار شده است. «لبیک یا حسین» و نام مقدس معصومان دو دوره آمده است.^۳

در حال حاضر حرم مطهر در جهت باب قبله در حال توسعه است و قرار است صحن حضرت زینب علیه السلام، که فضای بین حرم تا خیمه گاه را شامل می شود، دربر گیرد.

۱. خبرگزاری برنا، مصاحبه با مسئول ساخت ضریح امام حسین علیه السلام.

۲. اسراء: ۳۳.

۳. مصاحبه با مسئول ساخت ضریح امام حسین علیه السلام در ایران، خبرگزاری برنا.

۶. اماکن حرم امام حسین علیه السلام

الف) مائر مسینی

«حائر» به معنای سرگردان و متحیر است. به مکان گودی که وسط آن صاف و اطرافش بلند باشد و آب جمع شده از آن راه خروج نداشته باشد نیز «حائر» می‌گویند.^۱ «حائر» از نام‌های سرزمین کربلا نیز هست.^۲ نخستین بار واژه «حائر» در احادیثی از امام صادق علیه السلام درباره آداب و فضیلت زیارت امام حسین علیه السلام،^۳ به محوطه محصور پیرامون بنای مرقد آن حضرت اطلاق شد. به تدریج کاربرد این واژه میان شیعیان رواج یافت و مرقد و محدوده پیرامون مرقد اباعبدالله علیه السلام به «حائر حسین علیه السلام» و «حائر حسینی» معروف شد.^۴

درباره سبب «حائر» نامیده شدن حرم حسینی و رواج این واژه، چند قول مطرح است.

اول: از همه مشهورتر آن است که پس از فرمان متوکل عباسی مبنی بر ویران کردن بنای روی قبر و آب بستن به قبر، آب نزدیک قبر ایستاد و آن را فرانگرفت (حارّ الماء) و از این رو، این مکان به «حائر» شهرت یافت.^۵ ولی برخی این وجه را نپذیرفته‌اند؛ زیرا به استناد احادیث امام صادق علیه السلام،

۱. راغب اصفهانی، مفردات، ص ۲۶۳.

۲. کلیدار، تاریخ کربلا و حائر الحسین علیه السلام، ص ۲۶.

۳. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۲۵۴-۲۵۵، ح ۳۵۸-۳۶۲.

۴. تاریخ کربلا و حائر الحسین علیه السلام، ص ۷۱-۷۲.

۵. شهید اول، ذکری، ج ۴، ص ۲۹۱.

پیش از زمان متوکل به این مکان «حائر» گفته می‌شده است.^۱
دوم: در اوایل قرن دوم، پیرامون محوطه مرقد مطهر دیواری بنا شد و به نظر می‌رسد ایجاد این حصار احتمالاً در دوره امویان و برای آن بنا شده که بازرسی زائران حرم راحت‌تر باشد.

سوم: علت شهرت واژه حائر را آن دانسته‌اند که کاربرد این کلمه رمزگونه از حساسیت بنی‌امیه درباره زائران حرم حسینی می‌کاست^۲ و با معنای لغوی واژه هم مطابقت داشت.

در احادیث منقول از امام صادق علیه السلام، محدوده حائر حسینی به شکل‌های گوناگون مشخص شده است.^۳ در جمع میان این احادیث مساحت تقریبی حائر را ۲۲ متر شمرده‌اند که از یک سو، بنای حرم و محوطه محصور پیرامون آن را در زمان امام صادق علیه السلام نشان می‌دهد و از سوی دیگر، با دیدگاه کسانی که حائر را فقط شهادتگاه (مشهد) و مسجد دانسته‌اند انطباق دارد.^۴

اهمیت تعیین دقیق محدوده حائر حسینی، به سبب حکم فقهی خاص آن در مبحث «نماز مسافر» است. این حکم - که از احکام اختصاصی حرم مکی، حرم نبوی و مسجد کوفه هم هست - جواز و حتی استحباب خواندن نماز کامل برای مسافری است که کمتر از ده روز در این مکان‌ها اقامت می‌کند. این فتوای مشهور فقهای امامی است، هرچند خواندن نماز شکسته (قصر) نیز برای چنین فردی جایز است.^۵

۱. طهرانی، شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور، ص ۲۹۴.

۲. مدرّس بستان‌آبادی، شهر حسین علیه السلام یا جلوه‌گاه عشق، ص ۱۷۴-۱۷۵.

۳. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۴۵۰-۴۵۶.

۴. کرباسی، تاریخ المراقد (الحسین و اهل بیته و انصاره)، ج ۱، ص ۲۶۰-۲۶۱.

۵. یزدی، العروة الوثقی، ج ۲، ص ۱۶۴.

ب) قتلگاه

قسمت پایانی سمت چپ رواق جنوب غربی، یعنی در امتداد آرامگاه حبیب بن مظاهر، مکانی است که امام حسین علیه السلام در آنجا شهید شده است. از اینجا دری است که به محل گودتری راه دارد. گویند: آنجا محلی است که حضرت سید الشهداء علیه السلام از اسب بر زمین افتاد و نسبت به سایر قسمت‌ها گودتر بود. چون در زمان‌های پیشین خاک زیادی برای تبرک از آنجا برمی‌داشتند بعدها آن مکان را پر کردند و دری روی آن قرار دادند.^۱

ه) مرقد مضررت علی اکبر علیه السلام

علی اکبر فرزند بزرگ امام حسین علیه السلام در حادثه کربلا حدود ۲۸ سال سن داشته است.^۲ جوانی رشید، زیبا و خوش اخلاق امام حسین علیه السلام درباره اوصاف او فرمود: «اللهم اشهد علی هؤلاء القوم فقد برزوا علیهم غلاماً أشبه الناس خلقاً وخلقاً و منطقاً برسولک».^۳

خدایا شاهد باش بر این قوم، به سوی آنها جوانی حاضر می‌شود که شبیه‌ترین فرد از نظر ظاهر و اخلاق و گفتار به پیامبرت بود.

۱. ادیب الملک، سفرنامه ادیب الملک به عتبات، ص ۱۶۴.

۲. قاضی، تحقیق درباره اولین اربعین حضرت سیدالشهداء، ص ۶۷۶؛ ابن شهر آشوب ۲۵ سال را گفته (مناقب، ج ۴، ص ۱۱۸) مقرر ۲۷ سال را گفته (مقرر، مقتل الحسین، ص ۲۵۵)؛ مفید در ارشاد و طبری در اعلام الوری ۱۹ سال دانسته‌اند (الارشاد، ص ۲۳۸ و اعلام الوری، ص ۲۴۲) و ابن اعثم و ابن شهر آشوب در قولی دیگر ۱۸ ساله می‌دانند (الفتوح، ج ۵، ص ۱۱۴؛ مناقب، ج ۴، ص ۱۱۸)

۳. ابن طاووس، اللهوف، ص ۴۷.

سپس فرمود: «وَكُنَّا إِذَا اشْتَقْنَا إِلَى نَبِيِّكَ نَظَرْنَا إِلَى وَجْهِهِ»^۱ «هرگاه مشتاق دیدار پیامبرت می شدیم به چهره او نگاه می کردیم».

علی اکبر اولین شهید از خاندان اهل بیت بود. در زیارت نامه آن حضرت می خوانیم: «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَوَّلَ قَتِيلٍ مِنْ نَسْلِ خَيْرِ سَلِيلٍ علیه السلام»^۲. شهید مطهری مقایسه ای کرده است بین علی اکبر امام حسین علیه السلام و اسماعیل حضرت ابراهیم علیه السلام. او می گوید: وقتی حضرت ابراهیم علیه السلام به فرزندش اسماعیل فرمود: «إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ»^۳ «در خواب دیده ام که تو را ذبح می کنم».

اسماعیل علیه السلام در جواب پدر عرض کرد:

﴿يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾^۴.

ای پدر آنچه را مأمور شده ای انجام بده از خدا می خواهم من را از صبرکنندگان قرار دهد.

اسماعیل از خدا کمک می خواهد در انجام این مأموریت. اما علی اکبر امام حسین علیه السلام وقتی در مسیر مکه به کوفه از پدر کلمه استرجاع ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ را شنید. از پدر سؤال کرد. پدرجان چرا استرجاع گفتید؟^۵

۱. ابن طاووس، اللهوف، ص ۴۷.

۲. ابن طاووس، اقبال الاعمال، ج ۲، ص ۵۷۳.

۳. صافات: ۱۰۲.

۴. صافات: ۱۰۲.

۵. مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۸۲.

امام حسین علیه السلام فرمود: لحظه‌ای خوابم برد. در خواب دیدم هاتفی ندا می‌داد: «الْقَوْمُ يَسِيرُونَ وَ الْمُنَايَا تَصِيرُ إِلَيْهِمْ».^۱ این قافله حرکت می‌کند ولی مرگ هم با این قافله در حرکت است.

از سخن این هاتف چنین فهمیدم که سرنوشت ما مرگ است. علی اکبر سخنی می‌گوید درست نظیر همان سخن اسماعیل به پدرش ابراهیم علیه السلام [بلکه بسیار با عظمت‌تر] عرض کرد: پدرجان «أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ؟» مگر نه این است که ما بر حقیقیم؟ حضرت فرمود: چنین است فرزندانم. علی اکبر علیه السلام فرمود: «إِذَا لَا نَبَأَ لِي أَنْ تَمُوتَ»،^۲ «حال که چنین است از مرگ باکی نداریم».

این سخن علی اکبر چنان شوقی در قلب پدر ایجاد کرد که در حق فرزند چنین دعا کرد «جَزَاكَ اللَّهُ عَنِّي خَيْرَ الْجَزَاءِ»،^۳ «خداوند از جانب من بهترین پاداش را به تو بدهد».^۴

محل دفن جوان شجاع و دلاور امام حسین علیه السلام در پایین پای آن حضرت است.^۵ ضریح امام حسین علیه السلام به صورت شش ضلعی است که دو ضلع پایین آن به علی اکبر علیه السلام و شهیدان بنی هاشم تعلق دارد.

د) مزار شهیدان بنی هاشم

در واقعه کربلا از فرزندان امیرالمؤمنین علیه السلام، امام حسین علیه السلام و عقیل،

۱. مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۸۲.

۲. همان.

۳. همان.

۴. مطهری، مجموعه آثار، ج ۱۷، ص ۲۲۵.

۵. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۴۱۵.

مسلم و جعفر طیار عده‌ای به شهادت رسیدند که به عنوان شهدای بنی هاشم شناخته می‌شوند. درباره تعداد آنها اختلاف وجود دارد.

با توجه به روایاتی که از معصومین علیهم السلام نقل شده است پذیرفتنی‌ترین قول درباره تعداد شهدای بنی‌هاشم آمار ۱۷ نفر است.^۱

مزار شهیدان بنی‌هاشم در کنار مزار حضرت علی اکبر علیه السلام و پایین پای مبارک امام حسین علیه السلام قرار دارد. بر اساس روایات، بنی‌اسد وقتی شهیدان را به خاک سپردند. جنازه‌های شهیدان بنی‌هاشم را، که در یک خیمه توسط امام حسین علیه السلام جمع‌آوری شده بود، پایین پای آن حضرت دفن کردند و سپس چند متر پایین‌تر از آن، دیگر شهیدان کربلا را به خاک سپردند.^۲

ه) مرقد حبیب بن مظاهر^۳

حبیب بن مُظَهَّر و یا مظاهر اسدی از قبیله کِنده^۴ از تابعان^۵ و از

۱. شیخ صدوق، کمال الدین، ص ۵۳۳؛ مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۱۲۵-۱۲۶؛ طوسی، الامالی،

ص ۱۶۲؛ خوارزمی، مقتل الحسین، ج ۲، ص ۵۳؛ ابن کثیر، البداية و النهاية، ج ۸، ص ۲۰۵.

۲. جمعی از نویسندگان، دائرة المعارف تشیع، ج ۳، ص ۳۶۳.

۳. در منابع متقدم، نام پدر او گاه به صورت مُظَاهَر و گاه به صورت مُظَهَّر و در برخی مُظَهَّر ذکر شده است. (مامقانی، تنقیح المقال فی علم الرجال، ج ۱۷، ص ۳۹۴-۳۹۵) با استناد به آنچه در زبان‌ها و زیارات مشهور است، مُظَاهَر را صحیح شمرده‌اند. ولی سیدمحسن امین می‌نویسد: در بیشتر نسخه‌های کتاب‌های تاریخی و غیر تاریخی قدیم، مُظَهَّر بر وزن مطهّر آمده و درست نیز همین است و اینکه در کتاب‌های جدید مُظَاهَر گفته می‌شود خلاف ضبط قدماست. (امین، اعیان الشیعة، ج ۴، ص ۵۵۳)

۴. همان، ج ۴، ص ۵۵۳.

۵. طوسی، رجال الطوسی، ص ۶۰، ۹۳، ۱۰۰.

اصحاب علی بن ابی طالب علیه السلام^۱ و امام حسن و امام حسین علیهما السلام بود. در تمام جنگ‌های امام علی علیه السلام در کنار ایشان بود. بعد از مرگ معاویه با یزید بیعت نکرد و امام حسین علیه السلام را برای مبارزه با یزید به کوفه دعوت نمود^۲ و هنگام حضور مسلم در کوفه برای او بیعت جمع می‌کرد.^۳ بعد از شهادت مسلم بن عقیل، بنی اسد او را مخفی کردند تا از گزند ابن زیاد در امان بماند. بعد از رسیدن خبر ورود امام حسین علیه السلام به کربلا، همراه مسلم بن عوسجه مخفیانه از کوفه خارج شدند و در روز هفتم محرم خود را به کربلا رساند^۴ و در صف یاران امام حسین علیه السلام قرار گرفت و بارها برای هدایت مردم کوفه با آنان صحبت کرد و در عصر تاسوعا برای دفع حمله دشمن به خیمه‌های امام حسین علیه السلام کوشید.^۵ در شب عاشورا هم با سخنان خود خاندان اهل بیت علیهم السلام را آرام و از یاری امام حسین علیه السلام مطمئن ساخت.^۶

در روز عاشورا امام حسین علیه السلام او را به عنوان فرمانده جناح چپ سپاه تعیین کرد^۷ و تا ظهر عاشورا در کنار امام علیه السلام جنگید و هنگام نماز ظهر عاشورا به شهادت رسید. امام حسین علیه السلام به بالین او آمد و درباره‌اش فرمود: «أَحْسِبُ نَفْسِي وَ هِمَا أَصْحَابِي»^۸؛ «پاداش خود و یاران حامی خود را از

۱. زرکلی، الاعلام، ج ۲، ص ۱۷۳.

۲. مفید، الارشاد، ص ۳۷۸.

۳. امین، اعیان الشیعة، ج ۴، ص ۵۵۴.

۴. سماوی، ابصار العین فی انصار الحسین، ص ۱۲۸.

۵. بلاذری، انساب الاشراف، ج ۲، ص ۴۸۴.

۶. محمدی ری شهری، موسوعة کلمات الامام الحسین علیه السلام، ص ۴۰۷ - ۴۰۸.

۷. خوارزمی، مقتل الحسین، ج ۲، ص ۷.

۸. ابو مخنف، وقعة الطف، ص ۲۳۱.

خدای تعالی انتظار دارم». در بعضی مقاتل آمده است که حضرت فرمود: «ای حبیب، مردی بافضیلت بودی که در یک شب قرآن را ختم می کردی».^۱

قبیله بنی اسد هنگام دفن شهدای کربلا حبیب را، که از بزرگان محترم قبیله شان بود، در ده متری قبر امام حسین علیه السلام مستقل و جدای از سایر شهدا به خاک سپردند. بعدها این مرقد در داخل حرم امام حسین علیه السلام و در رواق جنوبی قرار گرفت.^۲

امروزه ضریح زیبایی بر قبر حبیب بن مظهر اسدی قرار گرفته است که مردم آن را زیارت می کنند.

حبیب صاحب علم منایا بود. فضیل بن زبیر می گوید: میثم تمار با حبیب بن مظاهر اسدی ملاقات کرد. آن دو با هم مشغول گفت و گو شدند. و هر یک از حوادثی که در آینده اتفاق خواهد افتاد خبر دادند. حبیب درباره آینده میثم تمار چنین گفت: گویا می بینم پیرمردی خربزه فروش با سر طاس نزدیک دارالرزق در راه دوستی اهل بیت به صلیب کشیده می شود و شکمش با چوب شکافته می شود. میثم هم از آینده حبیب خبر داد. طولی نکشید که میثم در جلوی خانه عمرو بن حریث، همان گونه که حبیب گفته بود به دار کشیده شد. سر حبیب بن مظاهر را هم در حالی که در یاری امام حسین علیه السلام از بدنش جدا شده بود برای ابن زیاد آوردند.^۳

۱. قمی، نفس المهموم، ص ۱۲۴.

۲. قائدان، عتبات عالیات عراق، ص ۱۲۲.

۳. کشی، رجال کشی (اختیار معرفة الرجال)، ج ۱، ص ۲۹۲؛ مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۵، ص ۹۳.

و) مرقد سید ابراهیم مجاب

سید ابراهیم مجاب، فرزند محمد عابد^۱ بن موسی بن جعفر علیه السلام، در زاویه شمال غربی روضه حسینی^۲ در رواقی معروف به «رواق ابراهیم مجاب» مدفون است. او اولین فاطمی است که بعد از قتل متوکل به سال ۲۴۷ق در کربلا ساکن شد.^۳ نام او ابراهیم ضریر است. درباره لقب او به «مجاب» گفته شده: به ابا عبدالله الحسین علیه السلام سلام کرد: «السلام علیک یا جدّاه». در جواب او پاسخ آمد: «و علیک السلام یا ولدی».^۴ از این رو به ابراهیم مجاب (کسی که جواب سلام او داده شده) معروف شد.

سید بن طاووس در زیارت قبور اولاد ائمه زیارتنامه‌ای برای او نقل کرده است^۵ که در مقابل قبر می‌ایستی و آن را می‌خوانی.

ز) علمای مدفون در مره مسینی

نزدیکی و همجواری با خاندان عصمت و طهارت برای شیعیان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ اگرچه این نزدیکی در دفن جسم آنها در جوار معصومان و امامزادگان باشد. از این رو بسیاری از مؤمنان وصیت می‌کردند که بدنشان در اعتبار مقدس عراق و حرم‌ها و زیارتگاه‌ها دفن شود.

یکی از روش‌های قدردانی از زحمات و زنده نگه‌داشتن یاد و نام

۱. به سبب کثرت عبادت به «محمد عابد» شهرت یافت. (امین، *اعیان الشیعة*، ج ۵، ص ۴۰۱).

۲. شریف رضی، *خصائص الائمه*، ص ۳۳.

۳. آل طعمه، *تراث کربلا*، ص ۱۸۰.

۴. ابن زهره، *غایة الاختصار*، ص ۸۹.

۵. ابن طاووس، *مصباح الزائر*، ص ۲۶۰.

علما و بزرگان دین هم این بوده که آنان را در جوار امامان معصوم علیهم السلام دفن کنند. از این رو بسیاری از بزرگان و علمای دینی و حتی پادشاهان در حرم ائمه معصوم علیهم السلام مدفونند. یکی از حرم‌هایی که مدفن بعضی از بزرگان است حرم امام حسین علیه السلام است. در اینجا به معرفی بعضی از این شخصیت‌ها اشاره می‌کنیم:

یک - ابواحمد حسین بن موسی موسوی (۳۰۳ - ۴۰۰ ق)

حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن امام موسی کاظم علیه السلام، ملقب به طاهر ذوالمنقب، نقیب طالبیان در بغداد و پدر سید رضی و سید مرتضی، در سال ۳۰۳ ق به دنیا آمد. او نزد دولت عباسی و آل بویه جایگاه خاصی داشت.

او در سال ۴۰۰ ق در بغداد از دنیا رفت و در خانه خودش به خاک سپرده شد. سپس به کربلای معلی انتقال یافت و در جوار امام حسین علیه السلام در رواق ابراهیم مجاب دفن گردید. شعرای زیادی مانند مهیار دیلمی و ابوالعلاء معری و فرزندان سید مرتضی و سید رضی در رثای او شعر سروده‌اند.^۱

دو - سید مرتضی (۳۵۵ - ۴۳۶ ق)

علی بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی علیه السلام، معروف به «شریف مرتضی» و یا «سید مرتضی» و «علم الهدی»، در سال ۳۵۵ ق در بغداد به دنیا آمد. از خرمن دانش شیخ مفید بهره برد و روایات زیادی از بزرگان شنیده و روایت کرده است.

۱. سبحانی، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۲، ص ۱۸۱.

سید مرتضی مدت سی سال نقابت طالبیان و امیرالحاجی و رسیدگی به مظالم آنان را بر عهده داشت. او در سال ۴۳۶ق از دنیا رفت. بدن او در خانه‌اش در کرخ بغداد (کاظمین) دفن گردید^۱ و سپس به کربلا منتقل و در حرم امام حسین علیه السلام در جوار پدرش و ابراهیم مجاب به خاک سپرده شد.^۲

سه - سید رضی (۳۵۹ - ۴۰۶ ق)

محمد بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی کاظم علیه السلام، علوی موسوی، ملقب به «شریف رضی» و یا «سید رضی»، در سال ۳۵۹ق در بغداد متولد شد و نزد عالمان زیادی، از جمله شیخ مفید کسب دانش کرد. او در ادبیات عرب و شعر پیشرفت کرد و سخنان، خطبه‌ها و نامه‌های امام علی علیه السلام را گرد آورد که اکنون به نهج البلاغه مشهور است.

سید رضی در سال ۴۰۶ق در بغداد از دنیا رفت و بر جنازه‌اش همه اشراف و قضات و فخرالملک وزیر حاضر شدند و او را در منزل خودش در کاظمین دفن کردند و سپس او را به کربلا منتقل و در حرم امام حسین علیه السلام در کنار پدرش در رواق ابراهیم مجاب به خاک سپردند.^۳

چهار - شیخ یوسف بحرانی (۱۱۰۷-۱۱۸۶ق)

شیخ یوسف بحرانی، معروف به «صاحب الحدائق» در سال ۱۱۰۷ق به دنیا آمد. حوزه کربلا، که در آن دوران با حضور آیه الله وحید بهبهانی

۱. نجاشی، رجال نجاشی، ص ۲۷۱.

۲. موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۵، ص ۲۳۴.

۳. سبحانی، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۵، ص ۲۹۲.

فصل اول: مرقد و حرم امام حسین علیه السلام

رونق گرفته بود، زمینه تدریس و تحقیق را برای بحرانی فراهم کرد و در ضمن مناظراتی که با بهبهانی داشت از اخباری‌گری صرف به شیوه متعادل میان اخبار و اصول‌گرایی پیدا کرد.

از او آثار متعددی بر جای مانده که یکی از آنها *الحدائق الناضرة فی اخبار العترة الطاهرة* است. شیخ یوسف بحرانی در سال ۱۱۸۶ در کربلا وفات یافت و در رواق زیر پای امام حسین علیه السلام به خاک سپرده شد.^۱

پنج - وحید بهبهانی (۱۱۱۷-۱۲۰۶ق)

سید محمدباقر وحید بهبهانی، معروف به «استاد اکبر»، حضورش در کربلا با اوج اخباری‌گری در این شهر مواجه شد. مناظرات او با شیخ یوسف بحرانی (صاحب حدائق) موجب شد بحرانی از اخباری‌گری رجوع و به شیوه تعادل روی آورد.

علامه بهبهانی در سال ۱۲۰۵ و یا ۱۲۰۶ق در کربلای معلی از دنیا رفت و در حرم ابا عبدالله الحسین علیه السلام در رواق شرقی به خاک سپرده شد.^۲

شش - سید علی طباطبائی (۱۱۶۱-۱۲۳۱ق)

علی بن محمد طباطبائی حسنی حائری، معروف به «صاحب ریاض»، در سال ۱۲۶۱ در کاظمین به دنیا آمد و در کربلا رشد و نزد شیخ یوسف بحرانی شاگردی کرد. طباطبائی در فقه و اصول از بارزترین علمای عصر خود بود و آثار متعددی در این زمینه نگاشت. کتاب *ریاض المسائل فی*

۱. سبحانی، *موسوعة طبقات الفقهاء*، ج ۱۴، ص ۴۳۶-۴۳۸.

۲. همان، ج ۱۳، ص ۵۲۹.

بیان الاحکام باللائل نمونه‌ای از آثار اوست. آقا سید علی طباطبائی در سال ۱۲۳۱ق در کربلا از دنیا رفت و در حرم امام حسین علیه السلام در کنار علامه بهبهانی دفن گردید.^۱

هفت - میرزای شیرازی (۱۲۵۶-۱۳۳۸ق)

آیه الله محمد تقی شیرازی در سال ۱۲۵۶ق در شیراز به دنیا آمد و نزد میرزا محمد حسن شیرازی بزرگ شاگردی کرد و از نزدیک‌ترین شاگردان او گردید.

بعد از آنکه انگلیس عراق را گرفت و مبارزات علیه اشغالگران آغاز شد و در پی استقلال عراق از سلطه انگلیس، انقلاب بزرگ عراق را رهبری و فتوای معروف خود مبنی بر مقابله با اشغالگران انگلیسی را صادر نمود که به «انقلاب ۱۹۲۰م» معروف شد. میرزا محمد تقی شیرازی در سال ۱۳۳۸ق در کربلا وفات یافت و در حرم حسینی علیه السلام در ضلع جنوب شرقی صحن، در مقبره خود دفن گردید.^۲

هشت - حسینقلی همدانی (۱۲۳۹-۱۳۱۱ق)

حسینقلی همدانی از فقها و عرفا، در سال ۱۲۳۹ق به دنیا آمد و برای کسب دانش به تهران، سبزوار و کربلا مهاجرت کرد و در درس فلسفه ملاهادی سبزواری و فقه و اصول شیخ انصاری و درس اخلاق سیدعلی آقا قاضی شوشتری بهره وافر برد و در اخلاق نظری و عملی شهرت جهانی یافت.

۱. سبحانی، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۱۳، ص ۴۱۳.

۲. همان، ج ۱۴، ص ۶۳۵-۶۳۷.

آیه الله حسینقلی همدانی در زمینه اخلاق شاگردانی تربیت کرد که هر یک سرآمد دوران بودند. سیداحمد طهرانی معروف به «کربلائی»، محمدباقر بهاری همدانی و شیخ جواد ملکی تبریزی از تربیت یافتگان مکتب او هستند. آیه الله حسینقلی همدانی در شعبان ۱۳۱۱ق در کربلا وفات یافت و در حرم ابا عبدالله الحسین علیه السلام به خاک سپرده شد.^۱

نه - میرزا تقی خان امیرکبیر (۱۲۲۲-۱۲۶۸ق)

میرزا محمدتقی خان فراهانی، صدر اعظم ناصرالدین شاه، در دوره صدارت سه سال و سه ماهه خود، اصلاحاتی را در زمینه‌های آموزشی، اجتماعی و سیاسی ایران آغاز کرد و دارالفنون را بنیان نهاد و با فرقه بابیه به سختی مبارزه کرد. اما بر اثر سعایت بدخواهان از صدارت عزل و دو روز پس از عزل در ۲۵ محرم سال ۱۲۶۸ق به کاشان تبعید شد و در ۱۸ دی ۱۲۳۰ش در حمام فین کاشان با بریدن رگ دستانش به قتل رسید. به روایت میرزا محمدجعفرخان، حقایق‌نگار خورموجی در کتاب مشهور *حقایق الاخبار ناصری* پیکر امیر را روز بعد از قتل ابتدا در گورستان «پشت مشهد» کاشان دفن کردند، اما چند ماه بعد، با تلاش همسرش عزت‌الدوله، پیکر امیرکبیر را به کربلا حمل کردند و در اتاقی که در آن به سوی صحن امام حسین علیه السلام باز می‌شود، به خاک سپردند.

۱. سبحانی، موسوعه طبقات الفقهاء، ج ۱۴، ص ۲۴۳-۲۴۴.

فصل دوم: حرم مطهر حضرت عباس علیه السلام

۱. شخصیت حضرت عباس علیه السلام

حضرت عباس بن علی علیه السلام، مشهور به «ابوالفضل»،^۱ فرزند امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام، مادرش ام البنین علیها السلام بود. او انسان بزرگی است که معصومان علیهم السلام با زیباترین واژه‌ها و ویژگی‌های انسانی - اخلاقی‌اش را ستوده‌اند. امام سجاد علیه السلام درباره شخصیت عمویش عباس علیه السلام می‌فرماید:

خداوند رحمت کند عمویم عباس را که ایثار کرد و امتحان داد و جان خود را فدای برادرش ساخت تا اینکه دستانش قطع شد! پس خداوند به جای دو دست، به او دو بال می‌دهد که در بهشت با ملائکه پرواز می‌کند؛ همان‌گونه که با جعفر بن ابی‌طالب چنین کرده است. برای عباس علیه السلام نزد خداوند منزلت و مقامی است که روز قیامت همه شهدا به این مقام غبطه می‌خورند.^۲

۱. ابن نما، مشیر الاحزان، ص ۲۵۴.

۲. ابن عنبه، عمدة الطالب، ص ۳۵۶.

امام صادق علیه السلام درباره او فرمود:

كان عمّا العباس بن علي نافذ البصيرة، صلب الايمان، جاهد مع ابي
عبدالله و ابل بلاء حسناً و مضى شهيداً^۱

عموی ما عباس بن علی از بصیرتی نافذ و ایمانی محکم برخوردار
بود. با امام حسین علیه السلام در راه خدا جهاد کرد و امتحان سخت و
نیکویی داد و در راه خدا شهید شد.

عباس بن علی علیه السلام در سال ۶۱ هجری در حالی که ۳۴ سال از عمر
شریفش می‌گذشت در قیام عاشورا فرمانده جناح میانی سپاه امام
حسین علیه السلام و سقای حرم ایشان بود و در رکاب امام حسین علیه السلام به شهادت
رسید.^۲ بدن او در کنار نهر علقمه، همان مکانی که به شهادت رسیده بود،
با هدایت امام سجاد علیه السلام توسط بنی‌اسد دفن گردید.^۳ حرم شریف
حضرت ابوالفضل علیه السلام در فاصله ۳۷۸ متری شمال شرقی حرم امام
حسین علیه السلام واقع شده است.

۲. تاریخچه بنای حرم حضرت عباس علیه السلام

تاریخچه ساخت حرم حضرت عباس بن علی علیه السلام با تاریخ بنای
حرم امام حسین علیه السلام همزمان است. کسانی که به بنا، نوسازی و توسعه
حرم سیدالشهداء علیه السلام توجه داشته‌اند، به بنا و نوسازی حرم حضرت
عباس علیه السلام نیز همت گمارده‌اند. اولین بار مختار ثقفی در سال ۶۶۶ بنایی

۱. ابن عنبه، عمدة الطالب، ص ۳۴۹.

۲. همان، امین، اعیان الشیعة، ج ۷، ص ۴۲۹.

۳. ابن طاووس، اللهوف، ص ۵۸.

فصل دوم: حرم مطهر حضرت عباس علیه السلام ۴۷

بر قبر شریف حضرت عباس علیه السلام ساخت.^۱ در سال ۱۷۰ قمری به دستور هارون الرشید بناهای ساخته شده بر روی قبر ویران گردید.^۲ با روی کار آمدن مأمون خلیفه عباسی فرصتی برای شیعیان فراهم شد. بار دیگر در سال ۱۹۳ قمری قبر حضرت عباس علیه السلام و ساختمان بر روی آن را تجدید بنا کردند.^۳ در سال ۲۳۲ قمری متوکل عباسی بر مسند خلافت نشست و دستور داد آستانه مقدس حضرت سیدالشهداء علیه السلام و حضرت عباس علیه السلام، بلکه تمام شهر کربلا را خراب کردند و پس از تخریب، تمام منطقه را شخم زدند و بر آن آب بستند.^۴ المنتصر، فرزند متوکل، حکم به تعمیر بناهای شهر کربلا و آستان مقدس حضرت عباس علیه السلام داد. در نتیجه، کربلا در عصر او رونق یافت و زائران از اطراف و اکناف به سوی این شهر سرازیر گشتند.^۵

در سال ۳۶۷ قمری عضد الدوله دیلمی بعد از ورود به کربلا و زیارت حرمین شریفین کربلا دستور داد مرقد عظیم و باشکوهی برای حضرت عباس علیه السلام بنا کنند. بنای مزبور در سال ۳۶۷ قمری آغاز شد و در سال ۳۷۲ پایان یافت و عمارت امروزی آستان حضرت عباس علیه السلام از آثار عضدالدوله است.^۶ پس از تأسیس دولت جلایریان در سال ۷۴۰ قمری سلطان اویس (فرزند شیخ حسن ایلکانی) این آستان را تعمیر کرد و در عصر فرزندش، سلطان احمد،

۱. امین، *اعیان الشیعة*، ج ۴، ص ۵۰۲.

۲. طوسی، *الامالی*، ص ۳۲۶.

۳. مظفر، *تاریخ الشیعة*، ص ۸۹.

۴. طبری، *تاریخ طبری*، ج ۷، ص ۳۶۵.

۵. شریف رضی، *خصائص الائمة*، ص ۳۳.

۶. اصفهانی، *تاریخ جغرافیای کربلای معلی*، ص ۱۸۲.

در سال ۷۸۶ق پایان یافت.^۱

در سال ۹۱۴ق شاه عباس صفوی پس از زیارت حرم حضرت عباس علیه السلام دستور تعمیرات وسیعی در آن آستان صادر نمود و دوازده قندیل از طلای خالص به نام دوازده امام علیهم السلام به حرم حضرت عباس علیه السلام اهدا کرد. تمام حرم و رواق‌ها را با فرش‌های ابریشم بافت اصفهان مفروش ساخت و خدمه مخصوصی نیز برای نگاه‌داری و روشنایی قندیل آستان مقدس استخدام کرد. شاه اسماعیل صفوی همچنین دستور کاشی‌کاری گنبد را صادر کرد^۲ که تا سال ۱۰۳۲ق توسط شاه طهماسب انجام گرفت.^۳

در سال ۱۱۵۳ق به دستور نادرشاه افشار تعمیرات وسیعی در آن بارگاه ملکوتی انجام گرفت.^۴

در ۱۸ ذی‌حجه سال ۱۲۱۶ق کربلا آماج هجوم وهابیان به فرماندهی سعود بن عبدالعزيز قرار گرفت و آستان مقدس حضرت عباس علیه السلام خراب و تمام هدایای سلاطین و ملوک صفویه و نادرشاه و قندیل‌های طلا و نقره و غیر آنها را غارت کردند.^۵ فتحعلی‌شاه برای بازسازی خرابی‌های وهابیان کمک‌های زیادی به این شهر و آستان حضرت عباس علیه السلام کرد و گنبد را به دستور او کاشی‌کاری کردند.^۶

۱. کلیدار، بغیة النبلاء، ص ۳۸.

۲. العزازی، تاریخ العراق بین الاحتلالین، ج ۳، ص ۳۱۶.

۳. کرباسی، تاریخ المراقده، ج ۲، ص ۳۹.

۴. مقدم، قمر بنی هاشم، ص ۱۲۶-۱۲۷.

۵. همان، ص ۱۲۷.

۶. همان.

فصل دوم: حرم مطهر حضرت عباس علیه السلام ۴۹

ناصرالدین شاه قاجار در سال ۱۳۰۵ ق کاشی‌کاری گنبد را تجدید کرد. شیخ عبدالحسین تهرانی، معروف به «شیخ العراقین»، با استفاده از ثلث اموال امیر کبیر تعمیرات وسیعی در آستان حضرت عباس علیه السلام انجام داد.^۱

۱. مقرر، قمر بنی هاشم، ص ۱۲۷؛ آل طعمه، تراث کربلا، ص ۶۲.

فصل سوم: زیارتگاه‌های شهر کربلا

۱. تلّ زینبیه

این مقام در سمت غرب حرم مطهر و بر بلندی معروف به «تل» قرار دارد. در نسبت این مکان به حضرت زینب علیها السلام در مقاتل این گونه آمده است که وقتی امام حسین علیه السلام در گودی قتلگاه به زمین افتاد و سپاه کوفه از هر سو آن حضرت را محاصره کردند؛ حضرت زینب علیها السلام از خیمه بیرون آمد، در حالی که فریاد می‌زد: «واحمدا! واعلیا! لیت السماء انطبقت علی الارض»؛ سپس صدا زد: «یا عمر سعد، أیقتل ابوعبدالله و انت تنظر الیه؟!»^۱

باید زینب کبری علیها السلام در نقطه بلندی قرار گرفته باشد که بر قتلگاه مشرف بوده و آن نقطه را «تلّ زینبیه» نام نهاده‌اند؛ یعنی همان بلندی که حضرت زینب علیها السلام بر بالای آن ایستاد. اما در اینکه مکانی که حضرت زینب علیها السلام ایستاد همین نقطه بوده است، شواهد مستندی وجود ندارد.

۱. طبری، تاریخ طبری، ج ۵، ص ۴۵۲؛ ابن کثیر، البداية و النهاية، ج ۸، ص ۱۸۷.

تلّ زینبیه کنونی در آغاز، بخشی از دیوار یکی از خانه‌های قدیمی بالای تپه بود. داخل این دیوار پنجره‌ای مستطیل شکل از جنس برنز قرار داشت. بر روی پنجره نام سازنده آن، محمد جعفر فرزند عبدالحسین و سال ۱۳۳۹ق نقش بسته بود (قریب یکصد سال قبل).

در سال ۱۴۰۰ق حاج عباس وکیل خانه خود را، که در جوار مقام بود، به آن اهدا کرد. به دنبال این کار، مقام توسعه یافت و این کار با هزینه شهید حاج عبدالحسین جیتا انجام شد.

تاریخ دقیق ساخت آن معلوم نیست، اما پس از انتفاضه شعبانیه سال ۱۴۱۱ق وزارت اوقاف صدام بر آن سیطره یافت و شیخ هاشم الزیدی را به تولیت آن برگزید. در سال ۱۴۲۰ق سید ناصر سید راضی شیر به تجدید بنای آن پرداخت.^۱

۲. خیمه‌گاه

هنگامی که امام حسین علیه السلام وارد سرزمین کربلا شد و از نام آن سرزمین آگاه گردید به همراهان خود فرمان داد بارها را از مرکب‌ها بگیرد و خیمه‌ها را بر پا کند. این خیمه‌ها تا عصر روز دهم محرم سال ۶۱ق محل سکونت، عبادت و فرماندهی جنگ در روز عاشورا بود تا اینکه عصر عاشورا توسط سپاه کوفه غارت و سپس به آتش کشیده شد. ابن اثیر و ابن شهر آشوب می‌گویند: امام خیمه‌ها را در مکانی نصب کرده بود که تل و بلندی زیاد بود تا موانع طبیعی جلو دشمن را بگیرد.^۲ شاید

۱. آل طعمه، تراث کربلا، ص ۱۸۴.

۲. ابن اثیر، الکامل، ج ۲، ص ۵۶۰؛ ابن شهر آشوب، ج ۴، ص ۹۹.

بتوان گفت تل زینبیه نزدیک‌ترین مکان به خیمه‌ها بوده، مکان استقرار خیمه‌ها نزدیک میدان جنگ بوده اگرچه امروزه مکان دقیق خیمه‌های امام حسین علیه السلام معلوم نیست، اما برخی مکان اصلی خیمه‌گاه را در نزدیکی مستشفی حسین (بیمارستان امام حسین علیه السلام) می‌دانند.^۱ به عقیده برخی، این نظر بر اساس شواهد صحیح‌تر است؛^۲ زیرا تا قبل از قرن چهاردهم، کسانی که خیمه‌گاه را دیده‌اند محل آن را در جایی که اکنون بیمارستان امام حسین علیه السلام است، ذکر کرده‌اند.^۳ بعضی سفرنامه‌ها قبر احمد بن محمد، معروف به «ابن فهد حلی»، از فقیهان بزرگ امامیه (۷۵۷-۸۴۱ ق) را، در بقعه‌ای جداگانه در جنوب خیمه‌گاه معرفی کرده‌اند که اکنون نزدیک بیمارستان امام حسین علیه السلام قرار دارد.^۴

اما امروزه در جنوب غربی حرم مطهر و در فاصله ۲۵۸ متری صحن، مکانی را به مساحت دو هزار متر مربع دیوارکشی کردند و در وسط آن ساختمانی شبیه خیمه‌ای بزرگ ساخته‌اند.^۵

خیمه‌گاه کنونی درگذشته‌های دور به «محلہ آل عیسی» مشهور بود. آل عیسی یکی از خاندان‌های علوی ساکن کربلا بودند که نسب و شجره‌نامه آنها به زید بن علی بن الحسین علیه السلام می‌رسد.^۶ در قرن دهم

۱. آل طعمه، تراث کربلا، ص ۱۸۹؛ آل طعمه، تاریخ مرقد الحسین و العباس، ص ۸۸.

۲. کلیدار، مدینه الحسین، ج ۲، ص ۲۴.

۳. تاریخ مرقد الحسین و العباس، ص ۸۸.

۴. ادیب الملک، سفرنامه ادیب‌الملک به عتبات (دلیل الزائرین)، ص ۱۵۷.

۵. قائدان، عتبات عالیات عراق، ص ۱۳۳.

۶. تراث کربلا، ص ۱۸۹ / مقدس، راهنمای اماکن زیارتی و سیاحتی در عراق (ویژه کارگزاران

حج و زیارت)، ص ۴۲-۴۳.

هجری شخصی به نام «عبدالؤمن دده»، از صوفیان بکتاشی، هنگامی که در کربلا ساکن بود، اتفاقی در این محل ساخت و نهال‌هایی از درخت خرما کنار آن کاشت که این بوستان در کنار خیمه‌گاه قرار دارد و آن را «بوستان دده» می‌نامند.^۱ او از روی اجتهاد محل کنونی خیمه‌گاه را تعیین نموده و به گزارش‌های تاریخی توجهی نداشته است.^۲

تا سال ۱۲۱۷ق این مکان به نام مقام امام زین‌العابدین (علیه‌السلام) شناخته می‌شد.^۳ جهانگردی به نام ابوطالب‌خان، که در سال ۱۲۱۷ق از کربلا دیدن کرده، فاصله خیمه‌گاه را ربع میل بیرون شهر ذکر کرده و نوشته که به «مقام زین‌العابدین» شهرت داشته است.

پس از حمله وهابی‌ها به کربلا (سال ۱۲۱۷ق) فقیه بزرگوار سیدعلی طباطبائی (صاحب ریاض‌العلماء) اقدام به ساختن باروی شهر کربلا کرد و در همان هنگام این خیمه‌گاه را نیز بنا نهاد و نام قبلی آن را، که «الطرف» بود به «المخیم» تغییر داد.^۴

در سال ۱۲۷۱ همسر آصف‌الدوله دستور داد تا بنایی بر روی مخیم و مقام امام زین‌العابدین (علیه‌السلام) بنا شود که به علت فوت آصف‌الدوله به پایان نرسید.^۵ چندی بعد مدحت‌پاشا دستور داد که ساختمان خیمه‌گاه بازسازی شود تا در آن از ناصرالدین شاه و همراهانش، که در سال ۱۲۸۵ق به

۱. مقدس، راهنمای اماکن زیارتی و سیاحتی در عراق (ویژه کارگزاران حج و زیارت)، ص ۴۲-۴۳.

۲. قریشی، المرائد والمقامات فی کربلا، ص ۱۷۰؛ بیضون، موسوعة کربلا، ج ۲، ص ۲۳۱.

۳. انصاری، عمارة کربلا، ص ۱۶۲؛ مدرس، شهر حسین، ص ۳۳۳.

۴. راهنمای اماکن زیارتی و سیاحتی در عراق (ویژه کارگزاران حج و زیارت)، ص ۴۲-۴۳.

۵. فخر روحانی، بغیة النبلا فی تاریخ کربلا، ص ۱۱۰.

زیارت امام حسین علیه السلام آمده بودند، پذیرایی به عمل آید.^۱ در سال ۱۹۷۸م ساختمان خیمه‌گاه مجدداً بازسازی گردید.^۲ همچنین پس از سقوط صدام، در سال ۲۰۰۸م ساختمان خیمه‌گاه خراب و از نو بازسازی شد.^۳ وسط ساختمان کنونی خیمه‌گاه، سمت قبله، جایگاه امام سجاد علیه السلام و محل عبادت آن حضرت تعیین شده است. در قسمت ورودی در بزرگی است که با چند پله به سطح خیمه‌گاه می‌رسد. بعد از در ورودی، سمت راست و چپ، شانزده رواق قوسی شکل، همانند کجاوه در دو طرف با آجر ساخته‌اند که نشان از شانزده کجاوه‌ای است که خاندان امام حسین علیه السلام و شهیدان کربلا را از آنجا به سوی کوفه به اسارت بردند. در قسمت پایانی و سمت راست ساختمان، که کمی گودتر است، غرفه‌ای نزدیک بیست متر قرار دارد که محل عبادت اهل بیت علیهم السلام معرفی شده است.^۴

آنچه را به زائران محترم باید توجه داد این است که این خیمه‌ها نماد است و برای یادآوری حادثه کربلا بنا شده است. جمع شدن در این مکان برای یادآوری مصایب اهل بیت علیهم السلام است.

۳. مقام امام زمان علیه السلام

مقام منسوب به صاحب الزمان علیه السلام در منطقه «باب السلامه» انتهای

۱. مدرس، شهر حسین، ج ۲، ص ۲۴.

۲. همان.

۳. آل طعمه، تراث کربلا، ص ۱۹۰.

۴. زمانی، سیری در سرزمین خاطره‌ها، سفرنامه کربلا، ص ۱۱۶-۱۱۷.

خیابان سدره المنتهی و در سمت چپ رودخانه یا «نهر حسینیه» قرار گرفته است. خیابان سدره تقریباً در سمت شمال حرم امام حسین علیه السلام است و باب السدره حرم مطهر ابا عبدالله الحسین علیه السلام رو به این خیابان باز می‌شود. فاصله مقام تا حرم مطهر نزدیک ۶۵۰ متر است.^۱

در هیچ‌یک از کتاب‌های تاریخی کربلا درباره این مقام گزارشی ثبت نشده است. محدث بزرگ شیخ عباس قمی می‌نویسد: «من نتوانستم اطلاعاتی درباره مقام صاحب الزمان علیه السلام به دست آورم.»^۲ سید محمدباقر مرتضی حسینی می‌گوید: تاریخ نقش بسته شده بر مقام، سال ۱۳۱۵ ق است.^۳

در فلسفه بنای این مقام گفته شده است: یکی از علمای کربلا برای مناجات به این مکان می‌آمده، علت را از او سؤال کردند، گفت: حضرت مهدی علیه السلام را در این مکان ملاقات کرده است. البته نام این عالم مجهول است.^۴

تجدید بنای مقام: نیکوکاری به نام جعفر در سال ۱۳۴۷ ق آن را بازسازی کرد. سید عبدالمهدی اعرجی در سال (۱۳۲۷-۱۳۵۸ ق) در دیوان شعر خود ابیاتی درباره بازسازی این مقام سروده است.^۵ این محل در سال ۱۳۷۸ ق توسط حاج حمزه خلیل بازسازی شد. مرتضی وهاب،

۱. قریشی، المراقد و المقامات فی کربلا، ص ۲۸۰-۲۸۱.

۲. قمی، هدیه الزائرین، ص ۱۳۷.

۳. آل طعمه، ینابیع، ش ۱۵، سال ۱۴۲۷ ق.

۴. آل طعمه، کربلا فی الذاکرة، ص ۱۶۰.

۵. المراقد و المقامات فی کربلا، ص ۲۸۲.

از شاعران کربلا، در ابیاتی تاریخ بنای آن را ذکر کرده است. در سال ۱۳۹۱ق حاج حمید ملامهدی وزنی، بخشی از مقام را، که فرسوده شده بود، تخریب و سپس بازسازی کرد.^۱

در سال ۱۴۱۱ق پس از انتفاضه شعبانیه این محل توسط صدام تخریب شد. پس از سرنگونی صدام در سال ۱۴۱۴ق توسط حاج عباس آل یساری، از تجار شهر کربلا، بازسازی شد.

همانگونه که ملاحظه می‌شود استناد این مقام به امام زمان علیه السلام هیچ دلیل و قرینه روشنی ندارد. بنابراین تبرک جستن به آن فاقد وجه شرعی است. اگرچه نماز در هر نقطه‌ای خوانده شود مطلوب است، اما نمی‌توان این مقام را به امام زمان علیه السلام نسبت داد.

۴. مقام امام جعفر صادق علیه السلام

مقام منسوب به امام صادق علیه السلام در وسط مزارع و باغات در روستای غاضریه و در کنار نهر غربی علقمی، که در حال حاضر اثری از آن نیست، واقع شده و در گذشته به «جعفریات» معروف بوده است. این مقام از حرم امام حسین علیه السلام قریب نهصد متر فاصله دارد و امروزه در یکصد متری شمال شهر کربلا قرار دارد.

این منطقه به «شریعه امام صادق علیه السلام» نیز معروف است؛ زیرا بعضی معتقدند: حضرت صادق علیه السلام پس از زیارت مرقد مطهر جد بزرگوارش امام علی علیه السلام در سال ۱۴۴ق برای زیارت امام حسین علیه السلام به این منطقه آمد

۱. آل طعمه، تراث کربلا، ص ۱۸۷.

و در قسمت شمالی کربلا ساکن شد و پس از انجام غسل در آب فرات با پای پیاده به زیارت جدش امام حسین علیه السلام مشرف گردید.^۱ آنچه از بررسی روایات و منابع تاریخی به دست می آید اینکه امام صادق علیه السلام تا کوفه و نجف برای زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام آمده، اما برای حضور ایشان در کربلا و زیارت امام حسین علیه السلام هیچ تصریحی نشده است، چه رسد به سکونت در منطقه‌ای که امروز به مقام امام صادق علیه السلام شهرت پیدا کرده است.

در خصوص پیشینه مقام امام صادق علیه السلام می توان گفت: زمین مقام امام صادق علیه السلام از موقوفات مرحوم شیخ امین الدین به شمار می آید که به سال ۹۰۴ ق وقف حرم امام حسین علیه السلام گردید.^۲ برخی سال وقف را جمادی الاولی سال ۹۰۷ ق نوشته‌اند.^۳

جهان دده (یکی از رهبران فرقه صوفیه بکتاشی، ملقب به «کلامی شاعر») در سال ۹۷۰ یا ۹۷۱ ق. به اعتبار اینکه این منطقه به «شریعه امام صادق علیه السلام» معروف و معتقد بود امام صادق علیه السلام در اینجا غسل زیارت کرده است، بنای یادبودی ایجاد کرد.^۴

در سال ۱۴۱۱ ق در انتفاضه شعبانیه این مقام توسط صدام تخریب گردید، ولی بعد از آن بازسازی شد.

این مقام در گذشته یک دیوار به طول یک متر و بلندی یک و نیم

۱. آل طعمه، تراث کربلا، ص ۱۸۶؛ کلیدار، تاریخ کربلا، ص ۸۲.

۲. کلیدار، مدینه الحسین، ج ۲، ص ۱۶۵؛ آل طعمه، تراث کربلا، ص ۱۸۶.

۳. الجبوری، موسوعة العتبات المقدسة، ج ۸، ص ۲۸۳.

۴. کلیدار، تاریخ کربلا، ص ۸۲.

متر با سقف معمولی داشت. اما پس از انتفاضه، محرابی به طول بیست متر و گنبدی کاشی‌کاری بر روی آن بنا شد.^۱

۵. کفّ العباس

«کفّ العباس» یا «مقام کفّ العباس» نام دو مکان در کربلاست که گفته می‌شود دست‌های حضرت عباس علیه السلام برادر امام حسین علیه السلام روز عاشورا در این مکان‌ها از تن جدا شد و به زمین افتاد. این دو مقام، که به «مقام دست راست» و «مقام دست چپ» حضرت عباس معروفند، در قسمت شمال شرقی و جنوب شرقی بیرون حرم حضرت عباس علیه السلام در ورودی دو کوچه بازار در محله «باب بغداد» واقع شده‌اند. در این دو مکان نمادهایی ساخته شده و زائران آنجا را زیارت می‌کنند.^۲

اگرچه دست‌های حضرت عباس علیه السلام در صحنه کربلا از بدن جدا شد،^۳ اما هیچ سندی وجود ندارد که نشان دهد مکان این حادثه کدام نقطه از صحرای کربلا بوده است. آنچه به‌عنوان «مقام کفّ العباس» ساخته شده به اواسط قرن سیزدهم هجری قمری بازمی‌گردد. در این دوران بر روی بقایای نهری که به نهر «مقبرة العباس» (از بقایای نهر علقمه) مشهور بود، مقام دست راست ساخته شد. بر روی مقام پنجره‌ای

۱. قریشی، المراقد و المقامات فی کربلا، ص ۲۷۹.

۲. قریشی، مرقدها و مکان‌های زیارتی کربلا، ترجمه: احسان مقدس، ص ۲۳۱-۲۳۲؛ المراقد و المقامات فی کربلا، ص ۲۲۹-۲۳۳.

۳. ابن حیون، شرح الاخبار، ج ۳، ص ۱۹۳؛ ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ج ۴، ص ۱۰۸.

برنزی قرار دارد که سال ساخت آن ۱۳۲۴ق ذکر شده^۱ و سازنده آن جعفر داود سباک است.

مقام دست چپ در جنوب شرقی حرم حضرت عباس علیه السلام در منطقه «باب الخان» واقع شده است. این مقام در سال ۱۳۲۷ق توسط شخصی، که در این باره خواب دیده بود، بنا شد. وی دیوار خانه خود را شکافت و این مقام را در آن بنا کرد.^۲

مقام کنونی جایگزین مقام قبلی است که آثار آن به علت گسترش منطقه در سال ۱۴۱۱ق از بین رفت. مقام کنونی با کمک‌های مردم و شخصی به نام عباس عبدالرسول عبدالحسین ساخته شد.^۳

آنگونه که مورخان تاریخ اخیر کربلا بیان کرده‌اند، انتساب این دو مقام قطعیت ندارند و به احتمال قوی، مکانی نمادین برای دست‌های قطع شده حضرت عباس علیه السلام است.^۴

۶. بین الحرمین

فاصله بین حرم امام حسین علیه السلام و حرم حضرت عباس علیه السلام را در محاورات مردمی، «بین الحرمین» می‌گویند. این فاصله که قریب ۳۵۰ متر می‌شود، از نظر تاریخی و روایی هیچ‌گونه آداب خاصی ندارد. این فضا بخشی از صحنه جنگ در روز عاشورا بوده و خون مطهر اهل بیت علیهم السلام

۱. قریشی، مرقدها و مکان‌های زیارتی کربلا، ترجمه: احسان مقدس ص ۲۳۱-۲۳۲.

۲. قریشی، المراقد و المقامات فی کربلا، ص ۲۲۹-۲۳۳.

۳. همان، ص ۲۳۳.

۴. همان، آل طعمه، تراک کربلا، ص ۱۲۹.

فصل سوم: زیارتگاه‌های شهر کربلا ۶۱

اصحاب و یاران امام حسین علیه السلام بر این زمین ریخته است. اینکه برخی مردم این فاصله را سینه‌خیز می‌روند و یا در این فضا سعی و یا هروله می‌کنند، منشأ دینی ندارد و ثواب خاصی بر آن مترتب نیست.

۷. مقام حضرت علی اکبر علیه السلام

در شمال شرقی حرم امام حسین علیه السلام در خیابان سدره، کوچه سوم، سمت راست و در فاصله ۶۰۰ متری از تل زینبیه محلی زیارت می‌شود که به مقام حضرت علی اکبر علیه السلام، یعنی محل شهادت آن حضرت شهرت پیدا کرده است. این مقام دورترین مقام از خیمه‌گاه و محل استقرار سپاه امام محسوب می‌شود. درباره علت شهادت حضرت علی اکبر علیه السلام در این مکان در بعضی مقاتل آمده است: بعد از آنکه منقذ بن مره عبدی ضربتی به سر مبارک ایشان زد و فرق ایشان شکافت،^۱ «اعتنق فرسه فاحتمله الفرس إلى عسكر الأعداء فقطعوه بأسيا فهم إرباً إرباً»^۲ «از شدت جراحات بر روی گردن اسب افتاد، اسب ایشان را به سوی سپاه دشمن برد و سپاه دشمن بدن او را با شمشیرهای خود پاره پاره کردند».

این بخش از مقتل (رفتن اسب به میان لشکر دشمن) در منابع قدیمی، مانند تاریخ طبری، الکامل ابن اثیر، انساب الاشراف بلاذری، مقاتل الطالبیین ابوالفرج اصفهانی و الفتوح ابن اعثم و سایر مقاتل، که

۱. طبری، تاریخ طبری، ج ۴، ص ۶۷؛ ابن اعثم، مقتل الحسین، ج ۵، ص ۲۰۷-۲۰۸؛ ابن اثیر، الکامل، ج ۴، ص ۷۶.

۲. بحرانی اصفهانی، عوالم، ج ۱، ص ۳۰۴؛ بحرانی آل عصفور، مصارع الشهداء، ج ۱، ص ۱۳۶.

جنگ حضرت علی اکبر علیه السلام را نقل کرده‌اند، نیامده است. علاوه بر این، هیچ‌گونه تصریحی ندارد که اسب، بدن حضرت علی اکبر علیه السلام را به کدام جهت برد. بنابراین، نقل این مقاتل ثابت نمی‌کند که محل شهادت ایشان علیه السلام تا این‌اندازه از لشکرگاه امام حسین علیه السلام دور باشد. همچنین در بعضی مقاتل نقل شده است که حضرت زینب کبری علیه السلام خود را کنار بدن حضرت علی اکبر علیه السلام رساند.^۱ دور شدن حضرت زینب کبری علیه السلام از خیمه‌ها در آن روز تا این‌اندازه قابل تصور نیست. بنابراین هیچ دلیل قابل اعتمادی دال بر شهادت حضرت علی اکبر علیه السلام در این مکان و موقعیت وجود ندارد.

۸. مقام حضرت علی اصغر علیه السلام

در شمال حرم امام حسین علیه السلام در خیابان سدره مکانی وجود دارد که بین مردم به مقام حضرت علی اصغر علیه السلام شهرت یافته است؛ یعنی محلی که حضرت علی اصغر علیه السلام بر روی دست‌های پدر هدف تیر دشمن قرار گرفت و به شهادت رسید. درباره صحت چنین استنادی هیچ دلیل و مستند تاریخی وجود ندارد، بلکه دلایلی بر بطلان چنین استنادی هست؛ زیرا در نحوه شهادت و مکان شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام ابن اعثم کوفی، خوارزمی، طبرسی و سید بن طاووس می‌نویسند: هنگامی که امام حسین علیه السلام شهادت جوانان و یاران و عزیزان خود را دید و مشاهده کرد که تمام خاندان و اصحاب او شهید شدند و تنها و بی‌یاور مانده است

۱. ابو مخنف، مقتل، ج ۱، ص ۱۲۲؛ ابن طاووس، اللهوف، ص ۱۱۵.

فصل سوم: زیارتگاه‌های شهر کربلا

تصمیم گرفت تا خود با سپاه دشمن روبه‌رو شود. بنابراین برای خداحافظی به درخیمه آمد و فرمود: «ایتینی بولدی الصغیر حتی اوّده»؛ «طفل کوچکم را بیاورید تا با او وداع کنم». کودک را به ایشان دادند. امام علیه السلام او را می‌بوسید و می‌فرمود: (ای فرزندم) وای بر این مردم اگر خصم آنان جدّت (محمد صلی الله علیه و آله) باشد! پس در همان حال که کودک در دامان حضرت بود، حرملة بن کاهل اسدی تیری به آن کودک زد و او را در دامن پدر به شهادت رساند. امام حسین علیه السلام با دست خود خون‌ها را گرفت تا دستش پر شد و سپس به طرف آسمان پاشید و گفت: بارالها، اگر امروز فتح و نصرت خویش را از ما بازداشته‌ای، آن را در چیزی که برای ما بهتر است، قرار ده! سپس فرمود: «هوّن علی ما نزل بی انه بعین الله»^۱ آنگاه از اسب فرود آمد و با غلاف شمشیر خود، قبری برای او حفر کرد و خون را به تمام بدن طفل مالید و بر او نماز خواند و او را دفن کرد.^۲ البته در بعضی منابع سخنی بر دفن آن کودک توسط امام حسین علیه السلام وجود ندارد، بلکه امام علیه السلام بدن او را کنار بدن سایر شهدا قرار داد.^۳

بنابراین نقل، محل شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام جلوی خیمه‌های امام حسین علیه السلام بوده است، نه در وسط میدان و حتی جلوتر از قتلگاه امام حسین علیه السلام.

۱. امین، مجالس السنیه، ج ۱، ص ۲.

۲. ابن اعثم، الفتوح، ج ۲، ص ۳۷؛ خوارزمی، مقتل الحسین، ج ۵، ص ۱۱۵؛ طبرسی، الاحتجاج، ج ۲، ص ۱۰۱.

۳. یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۴۵؛ مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۱۰۸.

۹. علمای مدفون بیرون از حرم حسینی

بعضی از علما به خاطر جایگاه علمی و موقعیت اجتماعی که داشتند در حرم امام حسین علیه السلام دفن می شدند. اما بعضی دیگر که از آن جایگاه برخوردار نبودند که در داخل حرم دفن شوند، اگرچه از علمای صاحب نام شهر کربلا بودند در خانه خود و یا در مدرسه‌ای که تأسیس کرده بودند، دفن می شدند.

از آنجا که قبرستان قدیمی کربلا وادی ایمن در جنوب شرقی حرم حضرت عباس علیه السلام قرار دارد^۱ و توسعه آن تا قبر علمائی که در اطراف حرم حسینی دفن هستند، ثابت نیست. بنابراین بعید به نظر می‌رسد که این بزرگان در قبرستان عمومی دفن شده باشند.

الف) مقبره ابن فهد حلی (۷۵۷-۸۴۱ ق)

احمد بن محمد بن فهد اسدی حلی از فقهای بزرگ امامیه در سال ۷۵۷ ق در شهر حله عراق به دنیا آمد.

ابن فهد در زمینه فقه آثار متعددی تألیف کرده است. کتاب «مهندب البارع در شرح مختصر النافع» علامه حلی و کتاب «عدة الداعی و نجاج الساعی» در آداب دعا از آثار اوست.

ابن فهد در حضور والی عراق، اسبند ترکمانی، با علمای اهل سنت مناظره کرد و بر آنان غالب شد. همین امر موجب گردید ترکمانی مذهب امامیه را بپذیرد و سکه به نام امیر المؤمنین علیه السلام و ائمه اثنا عشر علیهم السلام ضرب

۱. نیم روزی در وادی ایمن، فصلنامه فرهنگ زیارت، شماره ۱۰ و ۱۱، ص ۲۹۲.

کند و به نام آنان خطبه بخواند.

ابن فهد در سال ۸۴۱ق در کربلا از دنیا رفت و در نزدیک خیمه‌گاه کنونی (کنار مدرسه علمیه کربلا، در خیابان باب قبله امام حسین علیه السلام) به خاک سپرده شد.^۱ بر روی قبر او قبه‌ای بنا شده و قبر او زیارتگاه شیعیان است.

ب) مقبره سیدمحمد مجاهد (۱۱۸۰-۱۲۴۲هـ)

سیدمحمد، فرزند سیدعلی طباطبائی حسنی حائری، صاحب المناهل، معروف به مجاهد، در سال ۱۱۸۰ق در کربلا متولد شد.

در زمان فتحعلی‌شاه قاجار، هنگامی که روس‌ها بخش‌هایی از نواحی ایران را اشغال کردند، سیدمحمد فتوای جهاد علیه روس‌ها را صادر کرد و خود در میدان جنگ حاضر شد. به همین سبب به «مجاهد» شهرت یافت و در همین مسیر هم از دنیا رفت. هنگامی که از میدان جنگ بازمی‌گشت در قزوین از دنیا رفت. جنازه او به کربلا منتقل و در بین الحرمین در ضلع غربی به خاک سپرده شد.^۲

ج) شریف العلماء (م ۱۲۴۶ق)

محمد شریف فرزند ملاحسن علی مازندرانی مشهور به «شریف العلماء» در شهر کربلا به دنیا آمد و در سال ۱۲۴۶ق در کربلا از دنیا رفت^۳ و در خانه‌ای در جانب جنوبی حرم حسینی به خاک سپرده شد. آیه‌الله سیدمحسن حکیم مدرسه‌ای در کنار مرقد او ساخت

۱. سبحانی، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۹، ص ۶۳-۶۶.

۲. همان، ج ۱۳، ص ۴۹۳.

۳. همان، ج ۱۳، ص ۵۹۲.

که «مدرسه شریف العلماء» نامیده شد. این مدرسه و مقبره بارها تخریب و بازسازی شده است.^۱

۱۰. مرقد حرّ بن یزید ریاحی

حرّ بن یزید ریاحی تمیمی یربوعی، یکی از شهدای کربلا، مرقدش در نزدیکی کربلا با قریب شش کیلومتر فاصله، در جانب غربی کربلا قرار دارد.^۲ حرّ اولین کسی بود که با سپاهی از جانب ابن زیاد برای مقابله با امام حسین علیه السلام فرستاده شد. امام حسین علیه السلام در اولین برخورد با سپاه هزار نفره حرّ، او و اسبانسان را، که سخت تشنه بودند، سیراب کرد و از مأموریت آنان پرسید.^۳

حر در پاسخ امام گفت: مأموریت دارم شما را تحت الحفظ به کوفه ببرم. بعد از گفت‌وگوهایی که بین امام و حر مبنی بر دعوت کوفیان از امام علیه السلام رد و بدل شد و حر اظهار بی‌اطلاعی کرد، در همین زمان بود که وقت نماز ظهر رسید.

حضرت به او فرمود: ما با همراهانمان نماز می‌خوانیم. تو هم با یاران نماز بخوان. حر اظهار داشت: ما هم با شما نماز می‌خوانیم. و دو سپاه به امام حسین علیه السلام اقتدا کردند.^۴ بعد از نماز امام تصمیم گرفت که برگردد؛ ولی حر راه را بر حضرت بست و مانع بازگشت به سوی مدینه

۱. بحرالعلوم و خامه یار، زیارتگاه های عراق، ج ۱، ص ۲۵۷.

۲. زرکلی، الاعلام، ج ۲، ص ۱۸۱.

۳. مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۷۸-۸۰.

۴. همان، ج ۲، ص ۷۸-۸۰.

شد. امام با سخنانی عتاب‌آمیز او را مخاطب قرار داد، ولی حر ادب را رعایت کرد و از پاسخ دادن خودداری کرد.^۱

بعد از آنکه امام حاضر نشد با سپاه حر به سوی کوفه حرکت کند و سپاه حر هم اجازه بازگشت به سوی مدینه را به امام علیه السلام نداد، قرار بر این شد که به مسیری ادامه دهند که به این دو جهت ختم نشود تا حر از ابن زیاد کسب تکلیف کند. فرستاده حر به کوفه رفت و پاسخ ابن زیاد را برای حر آورد که دستور داده بود: حسین علیه السلام را در سرزمینی خشک و بی آب و علف پیاده کن. روز دوم محرم بود که امام حسین علیه السلام در کربلا پیاده شد. از آن روز تا روز عاشور از حر خبر خاصی نقل نشده است.

روز عاشورا صف‌آرایی عمر سعد در برابر سپاه امام حسین علیه السلام وقوع جنگ را مسلم کرد. حر، که خود را بر سر دو راهی می‌دید، با یک انتخاب تاریخی خود را از سپاه کوفه جدا کرد و به سپاه امام حسین علیه السلام پیوست و پشیمان از برخوردی که با امام داشت، طلب بخشش کرد و اجازه خواست اولین کسی باشد که در راه حسین علیه السلام کشته می‌شود.^۲

بعد از حضور در میدان و از پای درآوردن تعدادی از افراد سپاه کوفه، به‌وسیله ایوب بن مسرّح زخمی شد و به زمین افتاد. یاران امام علیه السلام بدن بی‌رمق او را از صحنه جنگ خارج کردند. امام حسین علیه السلام بر بالینش حاضر شد و در حق او فرمود: «بِخِ بَخٍ يَا حُرُّ، أَنْتَ حَرٌّ كَمَا سُمِّيتَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ».^۳

۱. بلاذی، *انساب الاشراف*، ج ۳، ص ۳۸۱.

۲. خوارزمی، *مقتل الحسین*، ج ۲، ص ۱۲.

۳. صدوق، *الامالی*، ص ۱۶۰.

طایفه حر بدن او را از معرکه خارج کردند و در بیرون کربلا به خاک سپردند.^۱ قبر حر در قرن هشتم هجری شناخته شده بوده است.^۲ آنچه درباره بنای مرقد حر مسلم است، اینکه شاه اسماعیل صفوی در سال ۹۱۴ق بعد از زیارت کربلا به زیارت حر رفت و دستور داد قبر حر را شکافتند. مشاهده شد که بدن او تازه است و دستمالی بر سر او بسته است. آن را باز کردند، خون از سر حر جاری شد. دستمال دیگری بر سر او بستند خونریزی قطع نشد. همان دستمالی را که معروف است امام حسین علیه السلام به سر او بسته بود، بستند خون قطع شد. شاه اسماعیل صفوی دستور داد با همان دستمال او را دفن کنند و مرقد او را تعمیر و بازسازی کنند.^۳ از آن زمان به بعد، بارها این مرقد بازسازی و تعمیر شده است.

۱۱. مرقد عون بن عبدالله

در کنار آزادراه کنونی کربلا - بغداد، در سمت شمال غربی شهر، با فاصله قریب یازده کیلومتری از مرکز شهر، مزار و مرقد باشکوهی وجود دارد که به «مرقد عون بن عبدالله» مشهور است. درباره ایشان سه نظر وجود دارد:

بعضی او را عون بن عبدالله بن جعفر طیار، فرزند زینب کبری علیه السلام،

۱. امین، *اعیان الشیعة*، ج ۱، ص ۶۱۳.

۲. بحر العلوم و خامه یار، *زیارتگاه‌های عراق*، ج ۱، ص ۲۳۸، به نقل از: مستوفی، *نزهة القلوب*، ص ۳۲.

۳. *زیارتگاه‌های عراق*، ج ۱، ص ۲۳۹، به نقل از: جزائری، *انوار نعمانیة*، ج ۳، ص ۲۶۵-۲۶۶.

فصل سوم: زیارتگاه‌های شهر کربلا

می‌دانند.^۱ سیدعبدالرزاق حسنی معتقد است: علت جدا بودن او از شهدای کربلا به این سبب است که او برای جلب کمک از گروهی از بنی اسد رفته بود که در راه بازگشت به شهادت رسید و همان‌جا دفن شد.^۲

عده‌ای دیگر معتقدند: این مرقد متعلق به عون بن علی بن ابی‌طالب علیه السلام است. علامه حرزالدین این نظریه را باطل می‌داند.^۳

بیشتر محققان معاصر این آرامگاه را متعلق به عون بن عبدالله بن حسنی می‌دانند. او با دوازده پشت به امام حسن علیه السلام می‌رسد.^۴ سید جعفر اعرجی اولین کسی است که چنین ادعایی کرده است.^۵

مقبره کنونی از عصر صفوی باقی مانده و در عصر قاجار نیز تعمیراتی بر آن صورت گرفته و گنبد آن کاشی‌کاری شده است. این مقبره زائران زیادی دارد.^۶

۱۲. مزار طفلان مسلم

در آزادراه کربلا - بغداد، در فاصله سی کیلومتری کربلا، در حومه شهرکی به نام «مسیب»، مزار و مرقدی با دو گنبد کاشی‌کاری شده در کنار هم وجود دارد که به «مرقد طفلان مسلم بن عقیل» معروف است.^۷

۱. قزوینی، المزار، ص ۱۲۰.

۲. الحسنی، تاریخ العراق قدیماً و حدیثاً، ص ۱۲۸.

۳. حرزالدین، مرقد المعارف، ج ۲، ص ۱۴۳.

۴. اعرجی، الدر المنثور فی انساب المعارف و الصدور، ص ۱۳۳.

۵. اعرجی، مناهل الضرب، ص ۲۷۷.

۶. ناصرالدین شاه، سفرنامه ناصرالدین شاه به عتبات، ص ۱۱۳.

۷. خوارزمی، مقتل الحسین، ج ۲، ص ۵۶-۵۸؛ طبری، تاریخ طبری، ج ۵، ص ۳۹۳.

این مزار در روستایی به همان نام، «روستای طفلان مسلم»، واقع است. صحن و حرم زیبای طفلان غرفه‌های بسیاری در دو طبقه دارد و دو ضریح کوچک، یکی به نام ابراهیم بن مسلم و دیگری به نام محمد بن مسلم در آن است.

گزارش این ماجرا در منابعی همچون *تاریخ طبری*، *الامالی صدوق* و *مقتل خوارزمی* با تفاوت بیان شده است. شیخ صدوق آنان را فرزندان مسلم بن عقیل،^۱ خوارزمی فرزندان جعفر طیار،^۲ و طبری و بلاذری فرزندان عبدالله بن جعفر طیار معرفی کرده‌اند.^۳ ابن سعد نیز از آنان به عنوان فرزندان عبدالله بن جعفر یاد کرده که توسط عبدالله بن قطبه طایی کشته شدند.^۴

محدث قمی پس از نقل گزارش شیخ صدوق می‌نویسد: «کشته شدن این دو نوجوان با این کیفیت و این تفصیل در نزد من بعید است، لکن من آن را به خاطر اعتماد به شیخ صدوق و رجال اسنادش ذکر کردم».^۵

به گفته بعضی از علما، مرقد کنونی طفلان مسلم، محل شهادت آنهاست؛ زیرا حارث اجسادشان را در نهر فرات انداخت؛ اما بعضی عقیده دارند: پس از قتل حارث، شیعیان اجساد مطهر آن دو را از آب

۱. شیخ صدوق، *الامالی*، ص ۸۳.

۲. *مقتل الحسین*، ج ۲، ص ۵۶-۵۸.

۳. *طبری، تاریخ طبری*، ج ۵، ص ۳۹۳.

۴. ابن سعد، *طبقات الکبری*، ج ۱، ص ۴۷۸.

۵. قمی، *نفس المهموم*، ص ۱۴۷.

گرفتند و آنها را در همان محل دفن کردند.^۱ نکته‌ای تاریخی این قول را تأیید می‌کند: هنگامی که حاج علی بن حسین هلال (م ۱۳۵۲ق) قبر طفلان مسلم را بازسازی می‌کرد، به دو سنگ قبر برخورد که نوشته بود: «محمد بن مسلم و ابراهیم بن مسلم».^۲

مرقد طفلان مسلم تاکنون سه بار بازسازی شده است: بار اول در قرن چهارم هجری توسط عضدالدوله دیلمی ساخته شد. دومین بار پس از فتح بغداد توسط شاه اسماعیل صفوی، تجدید بنا گردید. برای بار سوم عمارت توسط آیه‌الله حاج ملامحمد صالح برغانی قزوینی و به دست سردار حسن خان و حسین خان قزوینی بین سال‌های ۱۲۴۲-۱۲۴۶ق ساخته شد که دارای صحنی بزرگ و در اطراف آن نیز حجره‌هایی برای سکونت زائران احداث گردید.^۳

۱. دائرة المعارف الحسينیه، تاریخ المراقده، ج ۱، ص ۱۷۴.

۲. دائرة المعارف الحسينیه، به نقل از السفر المطیب، ص ۸۱.

۳. دائرة المعارف تشیع، ج ۱، ص ۱۰۳.

منابع

قرآن كريم.

١. آل طعمه، سلمان هادي، تاريخ مرقد الحسين و العباس، بيروت، مؤسسة الاعلمي للمطبوعات، ١٤١٦ق.
٢. _____، تراث كربلا، تهران، مشعر، ١٣٩٣.
٣. _____، كربلا في الذاكرة، بغداد، بي نا، ١٩٨٨.
٤. _____، كربلا و حرمهاى مطهر، ترجمه حسين صابري، تهران، مشعر، ١٣٧٨ش.
٥. _____، مجله نياييع، س ١٤٢٧ق. ش ١٥، نشر فكر اهل البيت عليه السلام.
٦. آل عصفور، سلمان، مصارع الشهداء، قم، مجمع احياء الثقافه الاسلاميه، ١٣٨٠ش.
٧. ابن اثير، على بن محمد، الكامل فى التاريخ، بيروت، دار صادر و دار بيروت، ١٣٨٥ق.
٨. ابن اعثم كوفى، محمد بن على، الفتوح، تحقيق على شيرى، بيروت، دار الأضواء، ١٤١١ق.

٩. ابن حيون، نعمان بن محمد، شرح الأخبار فى فضائل الأئمة الأطهار عليهم السلام، قم، جامعه مدرسين، ١٤٠٩ ق.
١٠. ابن زهره، تاج الدين بن محمد، غايه الاختصار فى البيوتات العلوية المحفوظة من الغبار، دارالافاق العربية، ٢٠٠٢.
١١. ابن سعد، محمد بن سعد، الطبقات الكبرى، تحقيق محمد عبدالقادر عطا، بيروت، دار الكتب العلمية، ١٤١٠ ق.
١٢. ابن طاووس، عبدالكريم بن احمد، فرحة الغرى فى تعيين قبر امير المؤمنين على بن ابي طالب عليه السلام فى النجف، قم، منشورات الرضى، بى تا.
١٣. ابن طاووس، على بن موسى، اللهوف على قتلى الطفوف، ترجمه احمد فهري زنجاني، تهران، جهان، ١٣٤٨ ش.
١٤. _____، مصباح الزائر، محقق: مؤسسة آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، مؤسسة آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، ١٤١٦ ق.
١٥. ابن عنبه، احمد بن على، عمدة الطالب فى انساب آل ابي طالب، نجف، دار الندلس، ١٩٨٨.
١٦. ابن قولويه، جعفر بن محمد، كامل الزيارات، تحقيق عبدالحسين امينى، نجف، دارالمرتضويه، ١٣٥٦ ش.
١٧. ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، محقق، جمال الدين ميردامادى، ط. الثالثيه، بيروت، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع - دار صادر، ١٤١٤ ق.
١٨. ابن نما حلى، جعفر بن محمد، مثير الاحزان و منير سبل الأشجان، قم،

مدرسه امام مهدی (عج)، ١٤٠٦ق.

١٩. ابن شهر آشوب، محمد بن علی، مناقب آل أبي طالب، قم، علامه، ١٣٧٩ق.

٢٠. ابومخنف، لوط بن يحيى، مقتل الحسين (ع)، قم، چاپخانه علميه، ١٣٥٦ش/١٣٩٨ق.

٢١. اديب الملك، عبدالعلي، سفرنامه اديب الملك به عتبات (دليل الزائرین)، تصحيح مسعود گلزارى، تهران، ١٣٦٤ش.

٢٢. اصفهانی، عمادالدين حسين، تاريخ جغرافيايى كربلاى معلی و اماکن متبرکه، تهران، موسوى، ١٣٢٦ش.

٢٣. اعرجى، جعفر، الدر المنثور فى انساب المعارف و الصدور، تحقيق سيدحسين ابوسعیده موسوى، قم، عاشورا، ١٤٢٧ق.

٢٤. _____، مناهل الضرب، تحقيق مهدى رجائى، قم، كتابخانه آية الله العظمى مرعشى نجفى، بى تا.

٢٥. ألبانى، محمد ناصرالدين، سلسلة الاحاديث الصحيحة و شىء من فقها و فوائدها، رياض، مكتبة المعارف للنشر و التوزيع، ١٤٢٢ق.

٢٦. امين، محسن، اعيان الشيعة، تحقيق حسن الامين، بيروت، دارالتعارف للمطبوعات، ١٤٠٦ق.

٢٧. _____، مجالس السنية فى مناقب و مصائب العتره النبوية، قم، مكتبه الحيدريه، ١٣٨٦ش.

٢٨. انصارى، رئوف محمدجميل، عمارة كربلاء؛ دراسة عمرانية و تخطيطية، دمشق، مؤسسة الصالحانى، ٢٠٠٥.

٢٩. بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نورالله، عوالم العلوم و المعارف و الاحوال، قم، مؤسسة الامام مهدي عليه السلام، ١٣٨٢ ش.
٣٠. بلاذرى، احمد بن يحيى، **جمل من أنساب الأشراف**، تحقيق سهيل زكار و رياض زركلى، با اشراف مكتب البحوث والدراسات، بيروت، دار الفكر، ١٤١٧ ق.
٣١. بيضون، لبيب، **موسوعة كربلا**، بيروت، مؤسسة الاعلمى للمطبوعات، بى تا.
٣٢. پایگاه اطلاع رسانی دفتر آية الله حاج شيخ جواد تبريزى؟
<https://Fa.wikishia.net>
٣٣. پایگاه اطلاع رسانی و نشر آثار آية الله بهجت، <https://bahjat.ir>
٣٤. حر عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشيعة الى تحصيل مسائل الشريعة**، قم، مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، ١٤٠٩ ق.
٣٥. حرز الدين، محمد حسين، **مراقد المعارف**، قم، منشورات سعيدين جبیر، ١٣٧١ ش.
٣٦. حسنى، سيد عبدالرزاق، **العراق قديما و حديثا**، بيروت، رافدين، ٢٠١٣ ق.
٣٧. خليلی، جعفر، **موسوعة العتبات المقدسة**، بيروت، مؤسسة الاعلمى للمطبوعات، ١٩٨٧.
٣٨. خوارزمی، موفق بن احمد، **مقتل الحسين**، تحقيق محمد سماوى، قم، مكتبة المفيد، ١٣٦٧ ق.
٣٩. راغب اصفهانی، حسين بن محمد، **مفردات الفاظ القرآن**، تحقيق

صفوان عدنان داودی، دمشق، دارالقلم / بیروت، الدارالشامیه، ۱۴۱۶ق/۱۹۹۶م.

۴۰. زرکلی، خیرالدین، الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین، ط. الثامن، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۹۸۹.

۴۱. زمانی، احمد، سیری در سرزمین خاطره‌ها، سفرنامه کربلا، تهران، مشعر، ۱۳۸۱ش.

۴۲. سبحانی، جعفر، موسوعة طبقات الفقهاء، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۱۴۱۸ق.

۴۳. سماوی، محمد، إِبصار العین فی انصار الحسین علیه السلام، قم، زمزم هدايت، ۱۳۸۴ش.

۴۴. شریف رضی، محمد بن حسین (الشریف الرضی) خصائص الائمة - خصائص امیر مومنان علیه السلام، مشهد، مجمع البحوث الاسلامیه، ۱۴۰۶ق.

۴۵. شهید اول، محمد بن مکی، ذکرى الشيعة فى احكام الشريعة، قم، آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۹ق.

۴۶. صادقی رشاد، علی اکبر، دانشنامه امام علی علیه السلام، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۹ش.

۴۷. صدر حاج سید جوادی، احمد، دائرة المعارف تشیعی، جمعی از نویسندگان، زیر نظر کامران فانی و بهاءالدین خرمشاهی، تهران، مؤسسه دائرة المعارف تشیعی، ۱۳۶۹ش.

۴۸. صدری، مهدی، خاک بهشت، قم، دلیل ما، ۱۳۸۱ش.

۴۹. صدوق، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمة، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۵ق.
۵۰. طباطبائی یزدی، سیدمحمدکاظم، العروة الوثقی (محمشی)، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۱۹ق.
۵۱. _____، العروة الوثقی، بیروت، دار المورخ العربی، ۱۴۰۴ق / ۱۹۸۴م.
۵۲. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، تحقیق سیدمحمدباقر خراسان، مشهد، نشر مرتضیٰ، ۱۴۰۳ق.
۵۳. طبری، محمد بن جریر، تاریخ الطبری (تاریخ الامم و الملوک)، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۸ق.
۵۴. طهرانی، ابوالفضل بن ابوالقاسم، شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۶ش.
۵۵. طوسی، محمد بن حسن، أمالی طوسی، قم، منشورات مکتبه الداوری و دارالثقافة لطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ق.
۵۶. _____، تهذیب الأحکام، (تحقیق و تصحیح سیدمحمدباقر خراسان موسوی)، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۵۷. _____، رجال الطوسی، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۳۷۳ش.
۵۸. عزاوی، عباس، تاریخ العراق بین الاحتلالین، قم، مکتبه الحیدریه، ۱۳۸۳ش.
۵۹. عضدالملک، سفرنامه عضدالملک به عتبات، تصحیح حسن مرسلوند، طهران، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، بی تا.

۶۰. عطاردی قوچانی، عزیزالله، مسند الامام الشهيد، مشهد، عطاردی، ۱۳۷۶ش.
۶۱. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، تحقیق مهدی محزومی و ابراهیم السامری، قم، دارالهجره، ۱۴۱۰ق.
۶۲. فقیه بحرالعلوم، محمد مهدی، و خامه یار، احمد، زیارتگاه های عراق (معرفی زیارتگاه های مشهور در کشور عراق)، تهران، مشعر، ۱۳۹۵ش.
۶۳. قاندان، اصغر، عتبات عالیات عراق، چاپ چهارم، تهران، مشعر، ۱۳۸۷.
۶۴. قریشی، عبد الامیر، مرقدها و مکان های زیارتی کربلا، ترجمه احسان مقدس، تهران، مشعر، ۱۳۹۱ش.
۶۵. قزوینی، سید مهدی، کتاب المزار، تحقیق جودت قزوینی، بیروت، دارالرافدین، بی تا.
۶۶. قمی، عباس، نفس المهموم فی مصیبة سیدنا الحسین المظلوم، قم، مکتبه بصیرتی، ۱۴۰۵ق.
۶۷. _____، هدیه الزائرین و بهجه الناظرین، قم، مؤسسه جهانی سبطين، ۱۳۸۳ش.
۶۸. کلیددار، سیدمحمدحسین، مدینه الحسین یا مختصر تاریخ کربلا، بغداد، النجاج، ۱۳۶۷.
۶۹. کلیددار، عبدالجواد، تاریخ کربلا و حائر الحسین علیه السلام، نجف، المکتبه الحیدریه، ۱۴۱۸ق.
۷۰. کلیددار، عبدالحسین، بغیة النبلاء فی تاریخ کربلاء، بغداد، چاپ عادل

کلیدار، ۱۹۶۶.

۷۱. مامقانی، عبدالله، تنقیح المقال فی علم الرجال، قم، چاپ محیی الدین

مامقانی، ۱۴۲۳ق.

۷۲. کرباسی، محمدصادق محمد، دائرة المعارف الحسينية: تاريخ المراقد،

لندن، المركز الحسيني للدراسات، ۱۴۳۰ق.

۷۳. _____، تاريخ المراقد (الحسين و اهل بيته و انصاره)، لندن،

المركز الحسيني للدراسات، ۱۴۱۹/۱۹۹۸م.

۷۴. کشی، محمد بن عمر، اختيار معرفة الرجال (رجال کشی)، تصحيح

حسن مصطفوی، مشهد، دانشگاه مشهد، دانشکده الهيات و معارف اسلامي،

مركز تحقيقات و مطالعات، ۱۳۴۸ش.

۷۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار،

تحقيق جمعی از محققان، بيروت، دار إحياء التراث العربي، ۱۴۰۳ق.

۷۶. محمدی اشتهاردی، محمد، پرچمدار نینوا، قم، مسجد جمکران،

۱۳۷۶ش.

۷۷. مدرس بستان آبادی، محمد باقر، شهر حسين يا جلوه گاه عشق، قم،

دارالعلم، ۱۳۸۰ش.

۷۸. مصاحبه رئيس ستاد بازسازی حرمين جوادين، عبد علی بلالک، جام

نیوز.

۷۹. مظفر، محمدحسین، تاريخ الشيعة، بيروت، دار الزهراء، ۱۴۰۱ق.

۸۰. معهد تحقيقات باقر العلوم، موسوعة كلمات الامام الحسين عليه السلام؟

منظمه الاعلام الاسلامي، قم، مؤسسة الهادي، ۱۴۱۵ق.

۸۱. مفید، محمد بن محمد، الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، تحقیق مؤسسة آل البيت لإحياء التراث، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۸۲. مقدس، احسان، راهنمای اماکن زیارتی و سیاحتی در عراق (ویژه کارگزاران حج و زیارت)، چ سوم، تهران، مشعر، ۱۳۸۸ش.
۸۳. مكرم، سيدعبدالرزاق، قمر بنی هاشم، تهران، صیام، آرام دل، ۱۳۹۴ش.
۸۴. ناصرالدین شاه، سفرنامه ناصرالدین شاه به عتبات، تهران، سنایی، ۱۳۶۳ش.
۸۵. نوری، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تحقیق و تصحیح مؤسسة آل البيت لإحياء التراث، قم، مؤسسة آل البيت لإحياء التراث، ۱۴۰۸ق.
۸۶. یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله، معجم البلدان، بیروت، دارإحياء التراث العربی، ۱۹۸۳.
۸۷. یعقوبی، احمد بن اسحاق، تاریخ یعقوبی، بیروت، دارصادر، بی تا.